



## Research Paper

### Politicize Suffering: An Analysis of the Transition from Qajar Ritual Power to Pahlavi Disciplinary Power

Seyyed Morteza Hafezi<sup>1</sup> \* Mehdi Najafzadeh<sup>2</sup> Mohsen Khalili<sup>3</sup> Rohollah Eslami<sup>4</sup>

1. Ph.D. Candidate in Political Science (Contemporary Iran's issues), Faculty of Law and Political Sciences, Ferdowsi University of Mashhad

2. Associate Professor of Political Science, Faculty of Law and Political Sciences, Ferdowsi University of Mashhad

3. Professor of Political Science, Faculty of Law and Political Sciences, Ferdowsi University of Mashhad

4. Assistant Professor of Political Science, Faculty of Law and Political Sciences, Ferdowsi University of Mashhad

DOI: 10.22034/ipsa.2022.445

Receive Date: 09 October 2021

Revise Date: 12 December 2021

Accept Date: 10 January 2022



©2021 by the authors, Licensee IPSA, Tehran, Iran. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

## Extended Abstract

### Introduction

According to Michel Foucault's special view of power, to gain any knowledge of what, why, and how power is exercised, one must "accurately describe the ritual of power." This description describes how the tools and technologies of power are used, according to which individuals in society become submissive and critical subjects for power. According to Foucault, the subject does not have a pre-existing and fundamental nature; rather, it is the product and construct of historical developments. In her works, she has tried to show how human beings are dominated by power by being part of a network of power relations. The body is a phenomenon that is socially constructed, and the kind of control and supervision that is exercised over the body is the order that society seeks. The body can be considered the center of some discourse pressures: The body is the base on which discourses are located; the body is a hotbed of struggle against discourse.

The main issue of the present article is how in the two historical periods of the Qajar and Pahlavi eras, the suffering imposed on the bodies of the subjects has become a political tool and through it, political technology has been realized in the service of governing politics. It is on this basis that this research begins with the attention to religious power in the Qajar period and the immediate and violent domination of the bodies of the subjects. After that, in the constitutionalist struggles, the political subjects become the founders of a kind of disciplinary power, which is realized with the help of Reza Shah's modernization project. This disciplinary power, which exercises violent but mediated domination over the bodies of citizens, gradually sets the stage for the sophistication of power technologies and exposes citizens' bodies to structural

\* Corresponding Author:  
Mehdi Najafzadeh, Ph.D.  
E-mail: m.najafzadeh@um.ac.ir



and institutional violence. A look at the history of developments in these two historical periods shows that the Iranian way of life has changed in interaction with the mechanisms of power in different historical periods. In this regard, even the most modern constitution in the Constitutional Revolution could not stop the government's naked and violent efforts to tame its subjects and subjugate them to power. It was these violent reforms from above and Reza Shah and her institutions that provided the cover for justifying and legitimizing these actions.

### Methodology

Foucault's lecture series in the late 1970s at the Collège de France, though very important, is not as well-known as it should be. In this series of lectures, Foucault offers interesting insights into the nature of government, which is indeed a turning point in her study of the concept of power. If most of him had studied the hidden rules of formation of specific formations of knowledge or discourses with the help of paleontology, here he would have taken a genealogical approach to finding out what mechanisms are working to turn human beings into subjects or objects. Foucault sought to show how one seeks to dominate oneself and others by shaping different truth regimes. In other words, in genealogy, we are dealing with the question of what are the mechanisms of exercising power. Therefore, the main discussion here is to examine the relationship between power and knowledge. For Foucault, the cognitive agent, the subject of cognition, and the method of cognition are all the result of the relationship between power and knowledge that evolves with the emergence and evolution of the humanities. In the paleontological view of science, it is viewed impartially as the only form of discourse actuality but in genealogy, a critical attitude emerges that emphasizes the effects of power. Foucault believes in the definition of genealogy: we must ignore the constructive subject, get rid of the subject itself, that is, we must achieve an analysis that can justify the construction of the subject in a historical context, and this is what I call genealogy. Genealogy is a form of history that can describe the organization of knowledge, discourses, realms of subjects, etc., without having to refer to a subject who either has a transcendent position concerning the realm of events Or in the course of history, it proceeds in its similarity.

The center of the genealogical analysis is the relationship between power and knowledge, which in the accumulated human bodies, by becoming objects of knowledge, also bind them. Finding descent is not about building a foundation, but rather about eliminating the illusion of being fixed. Shred what seemed more than this unit. Descent shows the heterogeneity of what is considered homogeneous. Based on these principles, conducting research using Foucault's discourse genealogy method can begin with how punishment and religious power were organized during the Qajar period; Reveal the rivalry of forces and attempts to break the discourse by heterogeneous forces, and finally expose, through these rivalries and alliances, the transformation of the rebellious body of the subjects into obedient and submissive objects to the constitutional law and the first Pahlavi government And to explain in this process what forces, how, in what process, met and caused subjugation in these two historical places.

Foucault's method exposes illegitimate violence imposed on those who have been declared insane, abnormal, "inferior," or "alien." Foucault's thinking provides us with the methods and materials to demonstrate this injustice by tracing its historical origins. Genealogy is not about revealing the truth or falsity of propositions, but about recognizing the results of speeches and revealing those results.

### Result and discussion

The embodiment of power and the fact that any power is applied to another body is the starting point of this research. And the gradual change and characteristics of the characteristics of this power exercised on the bodies of citizens can highlight facts from the Qajar and Pahlavi eras; which has so far been neglected behind the scenes. In this regard, the zero point of interpretation of this research is the period of Qajar rule. By summoning the approaches of the Qajar government and the method of organizing the body in the Qajar period and the mechanisms of disciplinary power in the first Pahlavi period, Examine how the "subject" becomes obedient and submissive objects with respect to the elements and components that can be traced to the oversight, supervision and expansion of bio-power in the context of society. In other words, In the Qajar era, individual individuals were not subject to control in their daily lives, and on the other hand, the Qajar bureaucracy or administrative structure was not designed accordingly. In fact, the Qajar political-administrative system was not integrated and based on the central government, and was mostly based on the local and traditional needs of each region. The dramatic change that separates the Pahlavi era from the Qajar era is the interference from the top of the Pahlavi dictatorship in the living world of individuals. With the beginning of the Pahlavi era and the modernization of the economy, the way of governing, the person was defined as a controllable object, and in this regard, the body became the focus of attention in a new way. This process, which put the production of so-called modern and governable citizens on the agenda, it was officially announced and followed up with the law of uniformization of clothes almost from 1307. A process that took the form of intervention from above to control the body of people in daily life and its purpose was to produce obedient and obedient bodies with limited and predefined actions and at the same time high visibility.

### Result and discussion

The embodiment of power and the fact that any power is applied to another body is the starting point of this research. And the gradual change and characteristics of the characteristics of this power exercised on the bodies of citizens can highlight facts from the Qajar and Pahlavi eras; which has so far been neglected behind the scenes. In this regard, the zero point of interpretation of this research is the period of Qajar rule. By summoning the approaches of the Qajar government and the method of organizing the body in the Qajar period and the mechanisms of disciplinary power in the first Pahlavi period, Examine how the "subject" becomes obedient and submissive objects concerning the elements and components that can be traced to the oversight, supervision, and expansion of



bio-power in the context of society. In other words, the dramatic change that separates the Pahlavi era from the Qajar era is the interference from the top of the Pahlavi dictatorship in the living world of individuals. Findings indicate that with the transition from the Qajar period to the Pahlavi era, the individual was defined as a controllable object and in this regard, the body was placed in the center of attention in a new way. This process, which had the production of modern and manageable citizens on the agenda, led to the control of the body of individuals in daily life in the form of top-down intervention. And its purpose was to produce obedient and submissive bodies with limited and predefined actions and at the same time high visibility.

### Conclusion

The relationship between the government and the people in the Qajar period followed the traditional rule of king-servant relations. In this model, the will of the king was decisive and the subjects were obedient to this will. The king is completely independent of society and no rights are formed outside his will. It was the beginning of a change in the process of political power to politicize suffering, with the political technology of the body that emerged from the Qajar period. During this period, a multitude of new phenomena emerged in Iran. This new policy sought to train the new force mentally and physically. In this policy, the body and the subjectivity of the body were directly targeted. The dramatic change that separates the Pahlavi era from the Qajar era is the interference from the top of the Pahlavi dictatorship in the living world of individuals. During the first Pahlavi era, punishment dominated the spirit of Iranian society. The soul is the landing place of the teeth of discipline. The bit that is taken from the body is transferred to the soul. The power of the breadth spreads its dominion over the soul. The most important features of the dominance of punishment were the emergence of a care-based society, the emphasis on detention, hierarchical observation, inspection, and normalization. In this system of thought, in addition to tormenting the body and body, the torment of the human soul and psyche is also considered. Through these relations, the ruling power and her tools of surveillance and punishment used against society developed, turning Iranian subjects, who enjoyed relative freedom of action in the pre-modern era, into tame, obedient, and visible objects. Disciplinary power, contrary to the rites and ceremonies of public display of the Shah's power during the Qajar period, remained invisible and is a vital change that made its victims visible in society. As a result, it easily paved the way for a centralized and authoritarian modern system of the past. It was from this period onwards that in the first Pahlavi regime a strong tendency was formed towards the expansion of the exercise of state power over the bio-world of its citizens. In these new circumstances, power was increasingly reflected, in the form of care policies, in a wide range of government oversight bodies, and through the exercise of order in society.

**Keywords:** Politicize suffering: An analysis of the transition from Qajar Ritual Power to Pahlavi disciplinary power.

## سیاسی کردن رنج؛ واکاوی گذار از قدرت آیینی قجری به قدرت انضباطی پهلوی

سید مرتضی حافظی<sup>۱</sup> \* مهدی نجف‌زاده<sup>۲</sup> ID محسن خلیلی<sup>۳</sup> ID روح‌اله اسلامی<sup>۴</sup> ID

۱. دانشجوی دکتری علوم سیاسی (گرایش مسائل ایران)، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

۲. دانشیار علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

۳. استاد علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

۴. دانشیار علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

لینک گزارش نتیجه مشابهت‌یابی: [https://hamyab.sinaweb.net/Ci\\_result/details/CDECA85B46F32A81/11%](https://hamyab.sinaweb.net/Ci_result/details/CDECA85B46F32A81/11%20.1001.1.1735790.1400.16.4.5.4)

20.1001.1.1735790.1400.16.4.5.4

### چکیده

در دوران قاجار، در نتیجه آگاهی از شیوه‌های نوین سیاست‌ورزی، از ابزارها و نهادهای «بهنجارسازی» (با محوریت شاه در عرصه سیاست) بهره‌برداری شد. این قدرت شاه، نگاه شاه، و تفسیر شاه از امور بود که با تکیه بر نوعی «قدرت آیینی» بر فراز تمام نیروها حکمرانی می‌کرد. در دوران پهلوی اول، حکمرانی بر سوژه‌ها با تلاش برای تشکیل دولت مدرن و ایجاد تکنیک‌های ویژه‌ای مبتنی بر «قدرت انضباطی» آغاز شد. در این دگرگونی، پنداشت «بدن» در حکم یکی از مؤلفه‌های اصلی عملکرد روابط قدرت، اهمیت دارد، زیرا تمام این کردارها بر بدن سوژه اعمال می‌شود. برپایه چنین مفروضی، پرسش این نوشتار این است که «چگونه رنجی که بر بدن رعایا تحمیل می‌شود، به یک ابزار سیاسی تبدیل شده و از رهگذر آن، تکنولوژی سیاسی به خدمت حکومت‌مند شدن سیاست درآمده است؟» در پاسخ به پرسش پژوهش، این فرضیه مطرح است که «در دوران حکومت قاجار و پهلوی اول، سوژه و بدنش در فرایند دگرگونی سازوگرهای قدرت آیینی به قدرت انضباطی، متحول شده و به ابزاری مطیع و سرب‌براه تبدیل می‌شود». این پژوهش با استفاده از روش پژوهش تبارشناسی خاطرات و گزارش‌های سیاحان، دستورات حکومتی و ذی‌نفعان، و روایت‌های تاریخی درباره شیوه حکومت‌مندی در این دوران انجام شده است و می‌کوشد با تأکید بر «سیاسی کردن رنج»، رویکردهای حکومت قاجار و پهلوی اول را فراخواند و با بررسی این موضوع، چگونگی تبدیل «رعیت» به ابژه‌هایی مطیع و سرب‌براه را توضیح دهد.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۷/۱۷

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۰/۹/۲۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۲۰

نوع مقاله: پژوهشی

### واژگان کلیدی:

قدرت آیینی، قدرت انضباطی، تکنولوژی‌های بدن، قاجار، پهلوی اول

\* نویسنده مسئول:

مهدی نجف‌زاده

پست الکترونیک: (m.najafzadeh@um.ac.ir)

## مقدمه

با توجه به نظرگاه ویژه میشل فوکو<sup>۱</sup> درباره قدرت، برای هرگونه آگاهی یافتن از چیستی، چرایی و چگونگی اعمال قدرت، باید به «توصیف دقیق مراسم قدرت» پرداخت. این توصیف، شرحی از چگونگی به کارگیری وسایل و تکنولوژی های اعمال قدرت به دست می دهد که برپایه آن، افراد حاضر در یک جامعه به سوژه هایی مطیع و منقاد برای قدرت تبدیل می شوند. به نظر فوکو، سوژه، سرشت و ماهیتی از پیش موجود و بنیادین ندارد، بلکه خود، محصول و برساخته دگرگونی های تاریخی است. او در آثار خود کوشیده است تا نشان دهد که چگونه انسان به واسطه قرار گرفتن درون شبکه ای از روابط قدرت، زیر سلطه قدرت درمی آید. درواقع، بدن پدیده ای است که به صورت اجتماعی ساخته می شود و نوع کنترل و نظارتی که بر آن اعمال می شود، نظمی است که جامعه در پی آن است. بدن را می توان کانون شماری از فشارهای گفتمانی به شمار آورد. بدن، پایگاهی است که گفتمان ها در آن مستقر می شوند؛ بدن، جولانگاه مبارزه با گفتمان ها است. فوکو در تحلیل عملکرد قدرت، بر نقش نهادها متمرکز نمی شود، بلکه آن را بیرون از قلمرو نهادها می داند و به همین سبب، بدن را یکی از پایگاه های پیکارها و کشاکش های گفتمانی می داند. درواقع، بدن، سطحی است که رخدادها بر روی آن نقش می بندند (دریفوس و رابینو، ۱۳۹۸: ۲۱۵-۲۱۴).

براین اساس، مسئله اصلی مقاله حاضر، این است که «چگونه در این دو وهله تاریخی، رنجی که بر بدن رعایا تحمیل می شود، به یک ابزار سیاسی تبدیل شده و از رهگذر آن، تکنولوژی سیاسی به خدمت حکومت مند شدن سیاست درآمده است». بر همین اساس است که این پژوهش از توجه به قدرت آیینی در دوران قاجار و سلطه بی واسطه و خشونت بار بر بدن های رعایا آغاز می کند. پس از آن، سوژه های سیاسی در فرایند پیکارهای مشروطه خواهی، پایه گذار نوعی قدرت انضباطی می شوند که به کمک طرح مدرنیزاسیون رضاشاه محقق می شود. این قدرت انضباطی که سلطه ای با واسطه را بر بدن اتباع اعمال می کند، اندک اندک زمینه را برای پیچیده تر شدن تکنولوژی های قدرت فراهم کرده و بدن اتباع را در معرض خشونت ساختاری و نهادی قرار می دهد. نگاهی به تاریخ دگرگونی های این دو وهله تاریخی نشان می دهد که شیوه زیست ایرانیان در تعامل با سازوکارهای قدرت در دوره های گوناگون تاریخی دچار دگرگونی شده است. در همین راستا، حتی مدرن ترین

1. Michel Foucault

قانون اساسی در انقلاب مشروطه نتوانست سد راه تلاش‌های عربان و خشونت‌بار حکومت برای رام‌سازی رعایا و مطیع کردن آن‌ها شود و اصلاحات خشونت‌بار و از بالای رضاشاه و نهادسازی‌های او، پوششی را برای توجیه و مشروع‌سازی این اقدامات فراهم کرد.

## ۱. پیشینه پژوهش

پژوهش‌های علمی، درباره چگونگی دگرگونی تکنولوژی‌های قدرت در جامعه و نهادهای سیاسی ایرانی، تاحدودی جدید به‌شمار می‌آیند. بیشتر پژوهش‌های جدید از منظری تاریخی نوشته شده و حجم گسترده‌ای از آن‌ها، روش تبارشناسی را به‌کار برده‌اند. این پژوهشگران کوشیده‌اند با نگاهی به تاریخ تحولات ایران نشان دهند که حکمرانی ایرانی، شیوه‌ای از چگونگی بودن را از سده نوزدهم، زیست و تجربه کرده است؛ به‌عنوان مثال، مجتبی یارو در کتاب «تبارشناسی حکمرانی و تغییر در ایران سده نوزدهم» (۱۳۸۵)، به تبارشناسی این تغییر و چگونگی آشکار شدن آن توجه داشته است. ادعای اصلی این کتاب این است که دگرگونی در ایران، کرداری گفتمانی و فراتر از حیطه نقش و نفوذ افراد یا سوژه‌های یگانه است.

زهره روحی، در کتاب «تاریخ فرهنگی بدن و بدنمندی در ایران عصر جدید» (۱۴۰۰)، بر این نظر است که از دهه ۱۳۳۰ به‌این‌سو، به‌تدریج در قلمرو روزمره، «بدن»، پس از رویارویی با فرهنگ بانفوذ غربی و با تکیه بر کالامحوری و توسل به رسانه‌های جمعی در همه سطوح به امکان بازنمایی‌های نوینی دست می‌یابد و ازاین‌راه، «صورت»‌های فرهنگی جدیدی تولید می‌شود که طبقه متوسط غیرسنتی شهری از آن استقبال می‌کند. وی در این کتاب، جنبه‌های اجتماعی و مذهبی در فرهنگ همه‌پسند بدن انسان را بررسی کرده است.

محمدسعید ذکایی و مریم امین در کتاب «درآمدی بر تاریخ فرهنگی بدن در ایران» (۱۳۹۸)، با بهره‌گیری از رویکرد گفتمانی در تاریخ فرهنگی بدن و برجسته‌سازی رویکرد جامعه‌شناختی و مطالعات فرهنگی بدن، صورت‌بندی جدیدی از تاریخ ایران و تفسیر متفاوتی از فهم تاریخ ارائه کرده‌اند. آنان در این راستا، تاریخ ایران را به چهار دوره (عصر امپراتوری، عصر مشروطیت، عصر مدرنیته، و دین) تقسیم کرده‌اند.

لیلا پاپلی یزدی و همکاران در کتابی با عنوان «باستان‌شناسی سیاست‌های جنسی و جنسیتی در پایان عصر قاجار و دوران پهلوی» (۱۳۹۷)، دگرگونی‌های شگرف ایجادشده به‌لحاظ کنترل زندگی روزمره و بدن فردی‌ای را بررسی کرده‌اند که عصر قاجار و پهلوی را از

هم متمایز می‌کند. آنان از این رهگذر، کنش‌های معطوف به بدن را در دو سطح درباری و زندگی روزمره مردم و از چشم‌انداز نگاه جنسی واکاوی و مقایسه کرده‌اند.

راضیه شامخ‌نیا و همکاران در مقاله «نسبت سازوکارهای حکمرانی قجری و مقاومت‌های عمومی عدالت‌خانه» (۱۳۹۸)، با استفاده از شیوه تبارشناسی فوکویی، تغییر رژیم‌های حقیقت و کردارهای حکمرانی قجری را واکاوی کرده و نحوه شکل‌گیری مقاومت و امنیتی شدن آن را توضیح داده‌اند. نویسندگان این پژوهش بر این نظرند که گفتار دیوان‌ها و محاکم به سبب تعویق بیش‌ازحد رسیدگی به امور دیوانی و نشنیده گرفتن اعتراض‌ها به کمک ترفند بلاگردانی، زمینه‌ساز مقاومت‌ها می‌شدند.

محمود مقدس در مقاله «سازوکارهای انضباطی ایجاد ابژه بهنجار در عصر پهلوی اول بر مبنای نظریه حکومت‌مندی فوکو» (۱۳۹۸)، در پی پاسخ به این پرسش بوده است که «حکومت پهلوی اول، چرا و چگونه زیست‌سیاست ایرانی را شکل داده است؟» و در پاسخ، این فرضیه را مطرح می‌کند که «حکومت پهلوی اول با ایجاد نهادهایی همچون ارتش، ثبت‌احوال، و بهداشت، به عنوان تکنیک‌های حکمرانی‌ای که برآمده از عقلانیت سیاسی خاصی به نام مدرنیسم بود، کوشید با تربیت ابژه‌مشهروندانی بهنجار، رابطه قدرت را نهاده‌ای کرده و زیست‌سیاست ایران را تغییر دهد».

فاتح مرادی و همکاران در مقاله «پزشکی و قدرت از عصر ناصری تا دوره رضاخان؛ تبارشناسی سوژه ایرانی» (۱۳۹۹)، کوشیده‌اند منازعات جامعه در بافت اجتماعی را با نگاهی تبارشناسانه و با تکیه بر ورود دانش پزشکی بررسی کنند.

محمدعلی توانا و محمود علی‌پور در مقاله «بدن، سوژه، و تکنولوژی‌های خود: درس‌هایی از راه‌حل فوکویی برای جامعه امروز» (۱۳۹۴)، این پرسش را مطرح کرده‌اند که «در اندیشه فوکو، چگونه تکنولوژی‌های خود سوژه مدرن و بدنش را برمی‌سازد؟»؛ «پیامد چنین وضعیتی چیست؟» و «فوکو چه راه‌حلی را برای آن ارائه کرده است؟» فوکو با طرح فرایند سوژه‌سازی از بدن‌هایی که به دست قدرت ساخته و پرداخته شده‌اند، پرده برمی‌دارد.

مهم‌ترین وجه تمایز این پژوهش با پژوهش‌های پیشین، این است که مقاله حاضر با به کارگیری الگوی نظری تبارشناسی گفتمانی<sup>۱</sup> و تأکید بر «سیاسی کردن رنج»<sup>۲</sup> در پی ارائه

1. Discourse genealogy
2. Politicize suffering

توضیحی دربارهٔ چگونگی دگرگونی تکنولوژی‌های قدرت در جامعه و نهادهای سیاسی ایرانی است؛ و در این راستا، توضیح می‌دهد که در دوران حکومت قاجار و پهلوی اول، سوژه و بدنش در فرایند دگرگونی سازو برگ‌های قدرت آیینی به قدرت انضباطی، متحول شده و به ابژه‌ای مطیع و سرب‌راه تبدیل می‌شود. تحول و تکامل تدریجی نهادهای سیاسی، محمل مناسبی است که در سایهٔ آن از بُرندگی و خشونت ابزارهای قدرت حاکمیت کاسته شده و از طریق نهادها و ساختارهای سیاسی، و به‌گونه‌ای شدیدتر بر رعایا، اتباع، و شهروندان نظارت دارد.

## ۲. چارچوب نظری پژوهش

روش‌شناسی فوکو، پیچیده، گسترده، و چندبعدی است و از دیرینه‌شناسی<sup>۱</sup> آغاز و به تبارشناسی<sup>۲</sup> ختم می‌شود. به نظر فوکو، داستان تاریخ، حکایت پراکندگی‌ها، خشونت‌ها، و تصادف‌ها، و خودسری‌های بلهوسانه است که در لباس حقیقت و با سیمایی فریبنده عرضه شده است؛ در نتیجه، به جز دیرینه‌شناسی، می‌بایست به سمت وسوی تبارشناسی هم رفت تا بتوان لایه‌های زیرین و تاریخی اعمال قدرت را کشف و دریافت کرد. تبارشناسی به تنهایی تحلیل تبار و ظهور آن نیست. این دیدگاه «چیزی را که پیش از این ثابت و بی‌حرکت پنداشته می‌شد، برآشفته و چیزی را که یکپارچه و متحد بود، تکه‌تکه کرده و ناهمگونی چیزی را آشکار می‌کند که همگون و در آشتی با خویش تصور می‌شد» (بوچارد<sup>۳</sup>، ۱۹۷۷: ۱۴۷-۱۴۶).

تبارشناسی، خاکستری، دقیق، و مستند است (می<sup>۴</sup>، ۲۰۰۶: ۶۶). موضوع اصلی تبارشناسی این است که آدمیان، چگونه با تولید حقیقت بر خود و دیگران حکومت می‌کنند. با این روش، می‌توان دریافت که قدرت، چگونه اعمال می‌شود و گفتمان‌ها به منزلهٔ عرصهٔ گفتمانی، چگونه بر آن چفت و بست می‌شوند. تحلیل‌های تبارشناختی فوکو با بررسی ویژگی روابط قدرت مدرن آغاز می‌شود و با این پرسش که قدرت چگونه اعمال می‌شود و مسئلهٔ همراه با آن، یعنی روابط میان قدرت و معرفت، پرده از پیدایش علوم انسانی و شرایط وجود آن‌ها برمی‌دارد که پیوند تفکیک‌ناپذیری با تکنولوژی‌های قدرت دارند. فوکو در این مسیر از تعهد قطعی خود به پیچیدگی و اقتضاهای زمینه‌گرا

1. Archaeology
2. Genealogy
3. Bouchard
4. May

آگاهی دارد (کوپمن<sup>۱</sup>، ۲۰۱۳: ۲۵۵). تبارشناسی، خط بطلانی بر پیچیدگی‌های تاریخی و ناگسسته می‌کشد تا محتمل‌بودگی رویدادهای تاریخی را آشکار کند. درواقع، تبارشناس نشان می‌دهد که آغازگاه‌های تاریخی اهمیتی ندارند و در سایه حقیقت مطلق، زادوولد باستانی خطاها را آشکار می‌کند (بوچارد<sup>۲</sup>، ۱۹۷۷: ۱۴۳). تبارشناسی آنچه را راکد و ثابت پنداشته شده برهم زده، آنچه را که متحد دانسته شده پاره‌پاره کرده، و ناهمگون بودن آنچه را که همگون پنداشته می‌شود، برهم می‌زند. تحلیل تبارشناسانه، گزاره‌ها را دریافت کردارهای غیرگفتمانی قرار نمی‌دهد، بلکه تحلیلی است که میدان نیرویی را جست‌وجو می‌کنند که این کردارها در آن اجرا می‌شوند؛ بنابراین، تبارشناسی باید این وضعیت را به‌تصویر بکشد و بازی نیروها (اوکسالا<sup>۳</sup>، ۲۰۱۲: ۶۵) را نشان دهد. این وظیفه، تبارشناسی را به‌طور مستقیم و تنگاتنگ با قدرت درگیر می‌کند.

تبارشناسی نشان می‌دهد که چگونه سازمان‌های معاصر و عناصر قدرت از طریق مبارزات خاص، درگیری‌ها، اتحادها، و تمرین‌های قدرت ظاهر می‌شوند که بسیاری از این مراحل و فرایندها امروزه نادیده گرفته شده‌اند (گارلند<sup>۴</sup>، ۲۰۱۴: ۳۷۲). تبارشناسی به ما می‌آموزد که به‌جای ساخت مسئله، به مناسبات پیرامون آن توجه کنیم؛ یعنی اینکه پدیده‌ای که امروزه، «عنصر و جزئی حیاتی» از زندگی ماست (دریفوس و رابینو، ۱۳۹۸: ۲۲۳)، چگونه وضعیت فعلی خود را یافته است. در تبارشناسی، داده‌ها بر پژوهش حاکم بوده و مسیر آن را تعیین می‌کنند. کانون تحلیل‌های تبارشناسی، روابط قدرت و دانش<sup>۵</sup> (مشایخی، ۱۳۹۵: ۱۳) است که در بدن‌های آدمیان انباشته شده و با تبدیل شدن به ابژه‌های معرفت، آنان را به‌بند می‌کشند. درواقع، «یافتن تبار، بنا نهادن یک بنیاد نیست، بلکه برعکس، زدودن توهم ثابت بودن است. تکه‌تکه کردن آنچه پیش‌ازاین واحد به‌نظر می‌رسید. یافتن تبار، ناهمگون بودن آن چیزی را نشان می‌دهد که همگن به‌شمار آمده است» (شرت<sup>۵</sup>، ۱۳۸۷: ۲۰۶). فوکو کوشیده است که فرض پیشرفت تاریخی را منهدم کند و ثابت کند که هیچ ماهیت ثابت و بنیادین با غایت متافیزیکی‌ای وجود ندارد (دریفوس و رابینو، ۱۳۹۸: ۲۲). هر آنچه هست، گسسته‌ها و شکاف‌هایی است که در حوزه‌های گوناگون معرفتی یافت می‌شود

1. Koopman
2. Bouchard
3. Oksala
4. Garland
5. Knowledge and power

(بیلسکی<sup>۱</sup>، ۲۰۰۸: ۸۲)؛ آنچه را که متحد دانسته شده، پاره‌پاره کرده، و ناهمگون بودن آنچه را که همگون پنداشته می‌شود، آشکار می‌کند.

به نظر فوکو، تحلیل تبارشناسانه گفتمان باید بر اصولی همچون «اصل واژگونی<sup>۲</sup>»، «اصل گسست<sup>۳</sup>»، «خاص‌بودگی<sup>۴</sup>»، و «برونیت<sup>۵</sup>» (ضیمران، ۱۳۸۹: ۳۸) استوار شود. اصل واژگونی، ناظر بر این است که در فراگرد مجازات جدید، کیفر از جسم به جان انتقال یافت که نوعی واژگونی ظریف در ساختار و تکنولوژی قدرت بود؛ یعنی رؤیت‌پذیری قدرت، جای خود را به رؤیت‌پذیری سوژه قدرت داد. اصل گسست، بر گسست‌های معرفت‌شناسانه برپایه عدم تداوم استوار است. اصل ناپیوستگی، گویای این است که در پس گفتار، به دنبال معنای پنهان گزاره‌ها نباشیم، بلکه در جست‌وجوی کارکرد گزاره‌ها باشیم. خاص‌بودگی، گفتار را چونان خشونت در نظر می‌گیرد که ما به اشیا روامی داریم، یا به هر روی، چونان پراتیکی که ما به اشیا تحمیل می‌کنیم، و در این پراتیک است که رویدادهای گفتار، اصل قاعده‌مندی خود را باز می‌یابند؛ و سرانجام، برونیت پژوهشگر را وامی‌دارد که به رویدادهای گوناگون و شرایط امکانی مختلف حاکم بر آن‌ها توجه کند. از چشم‌انداز تبارشناسی، بازگرداندن گفتار به ویژگی رویدادی‌اش، و کشف اینکه این رویداد محصول تلاقی چه چیزی بوده است، مهم‌ترین اصل است. در پاسخ به این پرسش‌ها است که تبارشناسی وارد تاریخ می‌شود.

برپایه این اصول، انجام پژوهشی با استفاده از روش تبارشناسی گفتمانی فوکو می‌تواند از چگونگی سازمان‌دهی مجازات و قدرت آیینی<sup>۶</sup> در دوران قاجار آغاز شود؛ رقابت نیروها و تلاش‌ها برای گسست گفتمانی توسط نیروهای نامتجانس را آشکار کرده و سرانجام، از درون این رقابت‌ها و همدستی‌ها، تبدیل شدن بدن سرکش رعایا را به ابژه‌ای مطیع و رام در برابر قانون مشروطه و حکومت پهلوی اول، برملا کند و توضیح دهد که در این مسیر، چه نیروهایی، چگونه، در چه فرایندی، با هم تلاقی کرده‌اند و سبب انقیاد در این دو وهله تاریخی شده‌اند. روش فوکو، افشاکننده خشونت نامشروعی است که بر کسانی تحمیل شده است که دیوانه،

1. Bielskis
2. Rversality
3. Discontinuity
4. Specifity
5. Exteriority
6. Ritual power

نابهنجار، «فروست»، یا «بیگانه» تشخیص داده شده‌اند. اندیشه فوکو، روش‌ها و ماده‌ای را در اختیار ما می‌گذارد تا با ردیابی بنیان و خاستگاه تاریخی این بی‌عدالتی، آن را آشکار کنیم. درواقع، تبارشناسی، درگیر فاش کردن صدق و کذب گزاره‌ها نیست، بلکه درگیر شناخت نتایج گفتارها و فاش کردن این نتایج است.

### ۳. یافته‌های پژوهش

بدن‌مندی قدرت و اینکه هر قدرتی بر بدن دیگری اعمال می‌شود، نقطه آغاز این پژوهش است و دگرگونی تدریجی ویژگی‌های این قدرت اعمال‌شده بر بدن شهروندان می‌تواند حقایقی از دوران حکومت قاجار و پهلوی اول را برجسته کند که تا پیش‌ازاین در پس پرده بی‌توجهی نادیده انگاشته شده است. دراین‌راستا، نقطه صفر تفسیر این پژوهش، دوران حکومت قاجار است که با فراخواندن رویکردهای حکومت قاجار و روش ساماندهی بدن در این دوره و سازوکارهای قدرت انضباطی<sup>۱</sup> در دوره پهلوی اول، چگونگی تبدیل «رعیت» به ابژه‌ای مطیع و سربراه را با توجه به عناصر و مؤلفه‌هایی واکاوی کند که برپایه سراسریابی<sup>۲</sup>، نظارت، و گسترش زیست‌قدرت<sup>۳</sup> در متن جامعه قابل‌پیگیری است.

#### ۱-۳. «قدرت آیینی» و روش ساماندهی بدن در دوره قاجار

سیاست و حکومت در دوران قاجار حول محور شاه با همه اختیارات و محدودیت‌های نهاد پادشاهی می‌گشت. اگر با نگاه گفتمانی به سیاست در این دوره بنگریم، نمی‌توان از حقوق پادشاه در سرکوب، شکنجه، سربریدن شورشیان و حکومت بر رعایا و ممالک سرزمین‌پدري چشم پوشید. حکومت در این دوران نیز به معنای قدیم آن—بر شیوه کنترل رفتار و تملک افراد و گروه‌ها اطلاق می‌شد و عاملان حکومتی نیز شکل کلاسیک قدرت را به کار می‌بردند. به بیان روشن‌تر، شاه در مرکز قدرت بود و به‌طور مستقیم بر دیگران اعمال زور می‌کرد. این قدرت که کاملاً آشکار و بیرونی بود، به‌هیچ‌روی مخفیانه عمل نمی‌کرد و همه سکنه ممالک محروسه ایران با قدرت به‌مثابه «توانایی» صرف و به معنای «حق داشتن»، که تعاریف سنتی قدرت‌اند (هیندس، ۱۳۹۰: ۷) روبه‌رو بودند.

به چنین قدرتی که هدف از اعمال آن، رعایت آیین‌هایی برای هراس‌افکنی است، می‌توان

1. Disciplinary Power

2. Panopticon

3. Biopower

نام قدرت آیینی نهاد که در آن بدن، به عنوان تجسم فرد، فصل مهمی را به خود اختصاص می دهد. در واقع، شاه، تعیین کننده همه و هیچ، مالک و صاحب بدن رعایای خود نیز هست. بدن ها، دارایی شاه هستند و او اصول حاکم بر آن ها را مشخص می کند. در نتیجه، آیین ها و مراسم باشکوه تعیین کننده ای که بخشی به تعذیب بدن ها و برخی به دیده شدن بی واسطه بدن ها می انجامد، توسط شاه برگزار می شوند. قوانین شاه است که بر بدن ها حکمرانی می کند؛ بدن هایی که در چنگال قدرت به دام افتاده اند. در واقع، بدن به عنوان ابژه<sup>۱</sup> آماج قدرت در این گفتمان کشف شد؛ بدنی که دست کاری و اداره می شود، تربیت و رام می شود، اطاعت می کند، پاسخ می دهد، مهارت می یابد، مطیع و فرمانبردار است، و قابل استفاده و تغییر و تکمیل است. غایت این جنگ نامتقارن نیروها، به رخ کشیدن سلطه و برتری ذاتی پادشاه بود: «متنبه ساختن همگان از سیطره مطلق حاکم بر بدن محکوم» (دانیالی، ۱۳۹۳: ۴۹).

باری، بدن محکومان کانون فرود آمدن قدرت پادشاه بود؛ بنابراین، قدرت باید به گونه ای اعمال و فیزیکی به کار بسته می شد که متناسب با شأن آن مقام باشد. پی افکندن نظام جدیدی برای صورت بندی و انضمامی کردن این نظم آیینی ضروری بود و هرچه مفاهیم، نهادها، و ساختارهای بیشتری به خدمت گرفته می شد، انقیاد سوژه<sup>۲</sup> ایرانی با شدت بیشتری دنبال می شد. در چنین فرایندی، شاه که بر پایه باورهای سنتی، چوپانی برای رمة به شمار می آمد، در تغییری معنادار، به پدری تبدیل شد که می بایست از طریق آسان سازی ورود ترتیبات مدرن، آسایش و رفاه را برای فرزندان به ارمغان آورد. این مهم امکان پذیر نبود، مگر از طریق ایجاد یک نظم آیینی که بازتاب دهنده قدرت آیینی شاهی بود که دریافته بود، بدون انقیاد<sup>۳</sup> ابژه ها و مطیع سازی آن ها، نمی تواند نقش پدر قدرتمند را به خوبی ایفا کند؛ اما تحقق این قدرت آیینی، نیازمند ابزارها و سازوکارهایی بود که مهم ترین آن ها، اطاعت خواهی، حبس و بازجویی، محاکمه، اعدام، و نمایش قدرت طلبی و قدرت مندی شاه قاجار بود.

به طور خلاصه می توان «قدرت آیینی» و روش ساماندهی بدن در دوره قاجار را از رهگذر فرایندهای زیر بررسی کرد.

1. Object
2. Subject
3. Subjugation

### ۱-۳. اطاعت؛ دال مرکزی قدرت آیینی

در دوره قاجار، به واسطه قدرت سلطان، این ذهنیت در جامعه گسترش می‌یافت که نظم عمومی و آرامشی بر جامعه حاکم است که از سوی خداوند عطا شده است، و این آرامشی که حکمرانی آن را در جامعه ساری و جاری می‌کند، همواره توسط دشمنان تهدید می‌شود. تنها راه ماندگاری این آرامش خداداده در دوران قاجار، اطاعت از شاه و فرمان‌های او بود. شاه را پدر تاج‌دار وطن انگاشتن، پیامد نهادینه شدن و عمومیت یافتن سلطنت بود (توکلی طرقي، ۱۳۹۵: ۷۸). براین اساس، نه تنها رعایا هیچ حق و نقشی در جامعه و سیاست نداشتند، که حتی همشینان شاه نیز سهمی در آن نداشتند و اصلی‌ترین وظیفه آن‌ها، جلوگیری از مکدر شدن خاطر شاه و تسلیم و رضا در برابر او بود؛ به عنوان نمونه، بروگش در سفری به دربار سلطان صاحبقران، مشاهدات خود از نوروز در دربار پادشاهی را این گونه وصف می‌کند: «شاه (از صدراعظم) می‌پرسد: خب وضع چگونه است؟ صدراعظم درحالی که سر فرود می‌آورد، پاسخ می‌دهد: از هر جهت خوب و عالی است. خاطر قبله عالم کاملاً آسوده باشد... شاه به سؤالات خود ادامه می‌دهد: وضع محصول چطور است؟ نان فراوان و خوبست؟ و صدراعظم در آن قحطی و گرانی فوق العاده نان جواب می‌دهد: قربان انبارها لبریز از گندم است و نان، هرگز تا این اندازه ارزان نبوده است. شاه باز هم سؤال می‌کند، صلح و امنیت چطور است؟ و صدراعظم باز هم سر فرود می‌آورد و چاپلوسانه می‌گوید: به اقبال قبله عالم، دشمنان، همه سرکوب شده‌اند و هیچ یک یارای مخالفت ندارند» (بروگش، ۱۳۶۷، ج ۲: ۶۲۴).

درواقع، اطاعت طلبی، تکنیکی بود که از طریق صدور فرمان‌ها انجام می‌شد؛ همان فرمان‌هایی که پس از تشکیل نهادهایی مانند مجلس، به فرمان‌های قانونی تبدیل می‌شدند. در این نظام، مافوق از زیردستان، اطاعت از فرمان‌ها را می‌خواست و نه لزوم تدبیر و فهم و کیاست. در کل، این نهادها بیشتر به بازیچه شاه می‌مانستند و شاه، خود را همانند اسلاف تاریخی خود، حاکم جان و مال و ناموس مردم می‌دانست (زرینی، ۱۳۸۴: ۶). نکته مهم این است که برخلاف ظواهر مشهور و یا معدودی از تحلیل‌ها، انسداد باب تأسیس هرگونه سازوکار جدید، مدنظر شاهان قاجار نبوده است؛ برای نمونه، نهادهایی نظیر مجلس دارالشورای کبرا، دیوان مظالم، و صندوق عدالت، توسط خود ناصرالدین شاه تأیید و تأسیس شدند؛ اما مسئله این است که حتی در مورد چنین نهادهایی که خصلت مشورتی و دست‌کم در ظاهر، ویژگی دموکراتیک نشان می‌دادند نیز «اطاعت»، حرف اول و آخر را می‌زد (شامخ‌نیا

و دیگران، ۱۳۹۸: ۹۹). هدف ناصرالدین‌شاه از تأسیس این نهادها، محدود کردن قدرت حکام و فرو کشیدن آنان از اریکه قدرت مطلقه بود (نوایی و ملک‌زاده، ۱۳۸۳: ۱۰). این اطاعت برگرفته شده از قدرت بی‌حد و حصر شاه، در رأس هرم قدرت بود که امکان تبدیل آن را به آیین‌هایی برای نمایش قدرت فراهم می‌کرد. «تمام ترقیات دولت و ملت، بسته به میل اوست و پادشاه، سرچشمه تمام اقتدارات است و تمام مناصب دولتی، متعلق و در تحت اراده اوست» (آدمیت و ناطق، ۱۳۵۶: ۵۷۲، ۴۷۳).

افزون‌براین، لازمه نمایش آیینی قدرت، استقلال کامل پادشاه از جامعه و عدم شکل‌گیری حق اجتماعی برای رعایا است. در نتیجه، قانون وجود نداشت و هرآنچه بود، حتی اگر نام قانون را با خود یدک می‌کشید، مساوی با اراده و خواست شاه بود. قدرت مطلقه پادشاه و توانایی وی در دفع و حذف مدعیان و سرکوب شورشیان، از ارکان سلطنت قاجار بود که آقامحمدخان، سرسلسله قاجاریه، این اصل را با شدت و جدیت دنبال کرد. همچنان‌که در نخستین گام، مدعیان درون‌خاندانی را از میان برداشت که برادرش جعفرقلی خان، نخستین قربانی آن بود (ملکم، ۱۳۸۳، ج ۳: ۵۳۹-۵۳۸). فتحعلی‌شاه نیز، در بدو سلطنت، عمویش علی‌قلی خان و برادرش، حسینقلی خان، را کور کرد (سپهر، ۱۳۷۷، ج ۳: ۸۹). محمدشاه نیز با مصلحت‌بینی قائم مقام، دو برادرش، جهانگیر میرزا و خسرو میرزا و عمویش حسن‌علی میرزا شجاع‌السلطنه را کور کرد (هدایت، ۱۳۵۸، ج ۱۴: ۸۰۵۰). ملک‌المتکلمین که از آزادی‌خواهان روزهای نخستین مشروطه بود، توسط محمدعلی‌شاه به دار آویخته شد (غفاری‌فرد، ۱۴۰۰: ۱۷۷). عباس میرزا ملک‌آرا، برادر خردسال ناصرالدین‌شاه، نیز به دستور مادر شاه کور شد (ملک‌آرا، ۱۳۲۵: ۲)، و سرانجام، ظل‌السلطان، پسر ناصرالدین‌شاه، نیز پس از تشکیل و تجهیز قشون مجبور شد به فرمان شاه آن را پراکنده کند و دایره حکومتش هم به اصفهان محدود شد (دالمانی، ۱۳۷۸، ج ۱: ۹۰۵-۹۰۴). همه این‌ها، تلاش‌هایی برای گستراندن اطاعت محض در میان رعایا بود که پیش‌ازهمه، مخالفان را نشانه می‌رفت، و اطاعت‌طلبی را در کانون گفتمان قدرت آیینی دوران قاجار قرار می‌داد.

## ۲-۱-۳. آشکارگری مجازات دلبخواهانه مجرمان

در سال‌های ابتدایی سده نوزدهم، دو مؤلفه سرکوب و ملایمت، در کنار هم، به شیوه اجرای قدرت در حکمرانی ایرانی تبدیل شدند. پادشاهی مانند آقامحمدخان، بنا به اقتضای قدرت زمانه‌اش، چهره سرکوب‌گرانه‌ای از اعمال قدرت را به نمایش گذاشت که به تدریج در حکمرانی

عصر فتحعلی شاه تعدیل شد. دوره حکومت تقریباً چهل ساله فتحعلی شاه، در ابتدا تداوم همان الگوی متداول از حکمرانی بود که پیشینیانش اعمال می کردند و پیش از هر چیز، حذف دشمنان سلطنت بود که به صورت آشکار و خشونت آمیزی تحقق می یافت. درگیری های داخلی فتحعلی شاه (در آغاز سلطنت) با برخی سرداران آقامحمدخان، وابستگان پادشاه، و حکام محلی آذربایجان، به ویژه امرای دنبلی در خوی و ماکو و شورشیان و مخالفان خراسان و فارس، نظیر صادق خان شقاقی — که پس از قتل آقامحمدخان، دوباره در سودای سلطنت افتاد و با قشون آذربایجان درگیر جنگ با فتحعلی شاه شد — از این جمله اند (ساروی، ۱۳۷۱: ۳۰۹-۳۰۳). همچنین، سرکوب شورش حسینقلی خان، برادر شاه و حاکم فارس و سرانجام، حبس و کور کردن وی (مفتون دنبلی، ۱۳۸۳: ۴۲، ۴۶، ۷۳؛ اصفهانی، ۱۳۹۱: ۱۰۰-۹۱)، مجازات شدید محمدرولی خان قاجار و برخی دیگر از شورشیان که در طغیان حسینقلی خان با او همراهی کرده بودند (شیرازی، ۱۳۸۰، ج ۱: ۹۳؛ محمدمیرزا قاجار، ۱۳۸۹: ۱۲۶)، سرکوب محمدخان زند، فرزند زکی خان، که برای احیای قدرت زندیه شورش کرد (شیرازی، ۱۳۸۰، ج ۱: ۷۷-۷۹)، لشکرکشی برای سرکوب نادر میرزا، پسر شاهرخ افشار، که در سال ۱۲۱۴ هجری قمری به قصد دستیابی به قدرت در خراسان شورش کرد و سرانجام، دستگیری او در سال ۱۲۱۸ هجری قمری که با برادرانش به قتل رسیدند (مفتون دنبلی، ۱۳۸۳: ۵۱-۵۰) و مواردی از این دست در دوران سلطنت شاهان قاجار، اقداماتی مرسوم و عادی به شمار می رفت. نه تنها کسانی که سودای سلطنت داشتند، بلکه برخی از امرا و خوانین نیز از عتاب شاه در امان نبودند. در دهه نخست سده نوزدهم گزارش داد که هنگام برگزاری یک نمایش نظامی که ژنرال گاردان فرانسوی نیز حضور داشته است: «یک عده از رؤسای قسمت های مختلف سواره نظام با یکدیگر بر سر جا و نزدیک تر نشستن به تختگاه فتحعلی شاه نزاع کردند، شاه در تمام مدت جلوس، این مطلب را به روی خود نیاورد، ولی وقتی که گاردان رفت، به دستگیری یازده نفر از این خوانین دستور داد و امر کرد، ایشان را بر زمین انداختند و با تیرهایی که پساوولان حضور همراه دارند به پشت آن ها زدند بعد، از هر کدام امر داد یک چشم بکنند و فقط یکی را از هردو چشم عاری کردند» (تره زل، ۱۳۶۱: ۷۰). شباهتی که میان این مجازات های گوناگون وجود داشت، این بود که همه آن ها به گونه ای آشکار و پیش چشم همگان انجام می شد.

چنین سیاست هایی در برابر مردم عادی نیز به همین شکل انجام می شد. نمایش مجرمان در بازار و محله های شهر در حضور مردم برای تحقیر آنان، از مجازات های دیگر این دوره بود.

بر سر چهارسوق‌های بازارها، داروغه‌ها محلی به نام پایتخت داروغه درست کرده بودند و در کنار آن، یک زندان زیرزمینی داشتند که پنجره‌هایی به طرف بازار داشت. کسانی را که گناهان کوچکی مرتکب می‌شدند، زنجیری به گردنشان آویخته و در پشت پنجره‌های زندان در معرض دید عابران قرار می‌دادند؛ اما افرادی را که گناهان بزرگی انجام داده بودند، به چوبی صلیب‌مانند می‌بستند و از سقف چهارسوق می‌آویختند که چند ساعت متوالی به همین حالت قرار داشت و مردم از زیر جسد او می‌گذشتند (ثواقب، ۱۳۹۴: ۳۷-۳۸). درواقع، به‌رغم تنوع شیوه‌ها و ابزارهای مجازات، تأکید بر آشکار بودن مراسم تنبیه<sup>۱</sup> و تعذیب<sup>۲</sup>، بیش از آنکه جنبه بازدارندگی داشته باشد، نشان‌دهنده قدرت آیینی و بی‌حدوحصر شاه بود که احترام و اطاعت را در میان رعایا برمی‌انگیخت.

### ۳-۱. آیین بلاگردانی و اعدام

در ایران دوره قاجار، نظام قضایی دوگانه‌ای وجود داشت. در یک‌سو، محاکم مذهبی یا شرع بود و در سوی دیگر، محاکم غیرمذهبی یا عرف قرار داشتند. حوزه صلاحیت قضایی این دو محکمه، معمولاً موضوع مورد مناقشه بوده و برتری هریک به شخصیت شاه بستگی داشت (فلور و بنانی، ۱۳۸۸: ۲۳). نقطه اشتراک هر دو مرجع، تمامیت‌خواهی در سازوکار قضایی، و مجادله‌شان، بر سر تمامیت مناصب قضا بود (حق‌دار، ۱۳۸۳: ۴۸۲-۴۷۰). محاکم عرفی، مسئولیت رسیدگی به شورش‌ها را به‌عهده داشتند و شاه در رأس عالی‌ترین محکمه عرفی بود. اگر رأیی از سوی این دیوان صادر می‌شد، باید به‌اجرا درمی‌آمد و به‌هیچ‌وجه حکم صادره شاه قابل فرجام‌خواهی نبود (کرزن، ۱۳۷۳: ۵۹۰-۵۸۷؛ دروویل، ۱۳۸۹: ۱۹۰). در این شبکه جزایی، شیوه مجازات گناهکاران، به شرایط دادرسی و وضعیت مجرم بستگی داشت (از چه طبقه‌ای است و چقدر نفوذ دارد) و قوانین مدون و قابل‌اجرایی برای همه طبقات و اصناف وجود نداشت. به‌نظر می‌رسد، خلأ چنین قوانینی با ایجاد ترس و وحشت زیاد از خلال مراسم آیینی تعذیب (مانند دار زدن و شکنجه و...) جبران می‌شد و به‌این ترتیب، این سازوکار برای پیشگیری از جرم‌های احتمالی به‌کار می‌رفت. تعذیب، هنر نگهداری زندگی در مرگ است. در تعذیب، مرگ هزار پاره می‌شود. این دردها باید لایه به لایه در ذهن تماشاچیان بماند. هر فریاد

1. Punishment

2. Supplice

دلخراشی باید در گوش تماشاچیان نفوذ کند. آن‌ها باید خود را به جای مجرم و محکم بگذارند. درد باید بازتاب پیدا کند؛ نباید محو و گم شود.

مسئله مهم در مجازات‌ها، چه در مورد شورشی‌ها و چه کارگزاران، درس عبرت شدن برای دیگران بود؛ بنابراین، کسی که قرعه مجازات به نام او می افتاد، به ترسناک‌ترین شکل ممکن و به گونه‌ای که خوف در دل دیگران بیندازد، تنبیه می شد. این تکنیک که می توان «بلاگردانی» نامید، عمل رایجی بود که هم موقتاً غائله را می خواباند و هم قدرت سلطان را به رخ می کشید. در چنین حالتی، همه گناه‌ها به گردن یک نفر انداخته می شد؛ لذا آن یک نفر، قربانی می شد تا بقیه دست کم تا غائله بعدی در آسایش به سر برند (شامخ‌نیا و دیگران، ۱۳۹۸: ۹۶). در بررسی سیر دگرگونی‌های قضایی دوره قاجار به این نتیجه می رسیم که اهداف مجازات‌ها بیشتر ایجاد رعب و ترس، عبرت دیگران، و سلب قدرت و جسارت اعتراض مردم به سلطنت بوده است (ریبیعی و راهروخواجه، ۲۴: ۱۳۹۰).

تانکوانی، ضمن اشاره به برپا بودن چوبه داری در میدان مقابل قصر فتحعلی شاه می نویسد: «دیدن چنین چوبه وحشتناک و خوف‌انگیزی، اهانت فاحشی است به ساحت تمامی افراد یک ملت. این نمادها هر لحظه به یاد می آورند که در سرزمین آزادی نیستیم» (تانکوانی، ۱۳۸۳: ۱۳۷). تانکوانی در سفرنامه خود، حلقه پیوند بین حکومت، مردم، و آزادی را چوبه دار (نماد خشونت) می داند و نه «قانون»: «شیوه حکومت و اداره مردم در آسیا این است و جز این نیست؛ به جای اجرای قانون در این سرزمین، فقط شلاق و توپ به کار برده می شود» (تانکوانی، ۱۳۸۳: ۱۰۹). این توصیف، به این معنا است که چگونه آزادی یک ملت با هراس از کف دادن آن ارتباط وثیقی دارد.

رعایا، هنگام ورود به قصر با چوبه دار روبه‌رو می شوند و هراس این چوبه که نماد خشونت است، همیشه و در همه حال در جانشان باقی می ماند که نشان‌دهنده کیفیت رابطه حاکم با رعیت است. رهگذران با دیدن این نماد، ضمن تجسم مراسم اعدام خود، رفتاری که منجر به این عمل می شود را در ذهن خویش بازآفرینی می کنند که نتیجه این هراس، پرهیز از ارتکاب جرم و فرجامی است که مبادا روزی برای خودشان نمایان شود. به این ترتیب، هم مجریان قدرت و هم مردم، درگیر رابطه‌ای تجسمی می شوند؛ تجسمی که ارتکاب جرم و بالتبع، اجرای واقعی خشونت را (در عین حال که هر لحظه و به هر دلیل با تخلفی ممکن الوقوع است) هم‌زمان به تأخیر می اندازد. چوبه دار، در کنار واقعیت ناگزیر همراه با آن، تصویری

می‌آفریند که آن را به نمادی فرضی تبدیل می‌کند؛ نمادی که پیش و بیش از هرچیز، مصداق‌های کاربرد یا دلایل اجرای آن، مانند عصیان‌گری، بی‌نظمی، یا شاه‌کشی را به بیننده گوشزد می‌کند تا اجرای آن را (برپایی یک مراسم اعدام واقعی). به بیان روشن‌تر، می‌توان گفت، واقعیت قابل مشاهده چوبه دار در میدان قصر، لزوماً به معنای اجرای همواره یک عملیات اعدام نیست، بلکه متضمن درونی کردن آن در افراد، و القای نحوه عقوبت یا چگونگی مجازات یک بی‌نظمی احتمالی است؛ نوعی هراس‌افکنی پیشگیرانه در جان‌ها، به جای اعمال خشونت واقعی بر بدن‌ها (یاور، ۱۳۹۵: ۱۲۵-۱۲۴). این توصیف‌ها، نشانگر خشونت همراه با قدرت در کردار حکمرانی شاه قاجار در واقعیت است.

مراسم اعدام، خود آیین ویژه‌ای بود. اعدام یا به‌دار آویختن محکوم در گذرگاه‌ها و ورودی‌های شهر اجرا می‌شد و پس از آن، جسم اعدامی را شقه‌شقه می‌کردند و قسمتی از آن بر چوبه دار و قسمت‌های دیگر بر دروازه‌های شهر نمایش داده می‌شد (پولاک، ۱۳۶۸: ۲۲۷). هنگام اجرای حکم اعدام، نخست، خنجری در سینه محکوم فرو می‌کردند؛ سپس، سرش را از تن جدا کرده و برای تحقیر، با لگد به در کاخ پرتاب می‌کردند و برای عبرت دیگران، آن را در میان گل‌ولای می‌انداختند (درویل، ۱۳۸۹: ۱۹۰). در این دوره، مجرمان را سر می‌بریدند یا دم توپ می‌گذاشتند و اعضای قطعه‌قطعه‌شده بدن آنان را به‌عنوان عبرت بر دروازه شهر می‌آویختند. تقریباً هر حاکمی به محض احراز مقام حکومت، چند تن از اشخاصی را که به ارتکاب راهزنی مظنون بودند، دستگیر و به‌دار می‌آویخت (پولاک، ۱۳۶۸: ۳۱۹). اعدام‌ها پیش چشم همگان و با حضور تماشاچیان انجام می‌گرفت. غالباً نیز محکومان را میرغضب‌ها سر می‌بریدند و بدن آن‌ها را بالای دار، ساعت‌ها برای تماشای مردم آویزان می‌کردند (بروگش، ۱۳۸۹: ۲۷۲)؛ به‌عنوان مثال، در دوره محمدشاه، سردهسته شورشیان اصفهان را به وحشیانه‌ترین شکل ممکن کشتند. قطعه‌های نازک چوب را در زیر ناخن‌هایش فرو کرده، سپس تمام دندان‌هایش را کشیده و روی سرش کوبیدند و کیسه آردی به گردنش آویختند. وی در این وضع آن‌قدر گرسنه ماند تا مرد (دوسرسی، ۱۳۹۰: ۱۹۱). گاهی نیز فرد محکوم به اعدام را پیش از به‌دار آویختن، چشمانش را کور می‌کردند و سپس، اعضای بدنش را مثله می‌کردند و او را خفه و سرش را بریده و بر دار می‌کردند (بن‌تان، ۱۳۵۴: ۱۰۴). این شیوه وحشیانه مجازات به‌صورت آشکار هدفی نداشت، جز اطاعت‌طلبی و منقاد کردن بدن‌های رعایایی که به‌ناگزیر و به‌تناسب موقعیت با این بدن‌های آسیب‌دیده و شرحه‌شرحه روبه‌رو می‌شدند. فوکو در این باره در بر این نظر است که درست همان‌طور که جاودانگی به شاه بدنی مقدس می‌داد—که

سمبل بدن سیاسی است— چوبه دار نیز به قربانی خود بدنی می‌داد که درست‌تر مخالف حق و زور شاهی بود (مرکیور، ۱۳۸۹: ۱۲۸).

قدرت سیاسی در دوره قاجار، آن‌گونه که در بدن اجتماعی اعمال می‌شد، قدرتی ناپیوسته بود، یعنی شبکه‌های تور قدرت، توانایی به‌دام انداختن سوژه‌ها را برای منقادسازی<sup>۱</sup> نداشت و همواره این سوژه‌های سیاسی از فرایندهای کنترل قدرت می‌گریختند؛ ازاین‌رو، برای کنترل سوژه‌ها، استقرار قدرتی پیوسته، دقیق، و ذره‌ای لازم بود و به‌همین سبب، پهلوی اول به بسترسازی گفتمانی روی آورد. منظور از بسترسازی گفتمانی، آن‌دسته از طرح‌موضوع‌ها، فضاسازی‌ها، و مباحثاتی است که در دوره‌ای خاص و توسط حاکمیت یا نهادها و محافل فرهنگی-فکری وابسته به قدرت، در جامعه انجام می‌شود تا به انس و آمادگی مردم برای اقدام‌ها یا اصلاحات و تغییرات در زندگی آن‌ها منجر شود و توجیه‌گر اذهان و افکار عمومی، همچنین، نظام‌بخش آن اقدام‌های فرهنگی باشد. در دوره پهلوی اول، بسترسازی گفتمانی، توجیه و کارکردی بیش از حد معمول داشت، زیرا دودمان پهلوی به‌شدت خود را نیازمند آن می‌یافت تا افزون‌بر زمینه‌سازی برای سهولت اقدام‌های موردنظر خود و توجیه آن‌ها، مشروعیت خود را تضمین کند (آصف، ۱۳۸۴: ۸۰).

### ۲-۳. انتشار سازوکارهای قدرت انضباطی در دوره پهلوی اول

قدرت انضباطی، قدرتی است بهنجارساز؛ قدرتی که می‌بیند، بی‌آنکه دیده یا لمس شود؛ قدرتی که با نامرئی کردن خود، اعمال می‌شود. قدرت انضباطی، نه مانند قدرت آیینی و سلطه مستقیم شاه بر مردم—که نظارت دقیق خود را بر آن‌ها اعمال می‌کرد—بلکه با تاکتیک‌ها و تکنیک‌های ویژه‌ای که موقعیت افراد، حرکت‌های افراد، و مناسبات میانشان را تعیین می‌کند، بر سوژه‌های خود حکمرانی می‌کند. قدرت انضباطی، به‌جای تمرکز بیش‌ازحد قدرت در چند نقطه (قدرت آیینی) یا تکرار بیش‌ازحد میان مراجع متضاد، به‌سوی شبکه‌بندی دقیق و ظریف به شیوه پیوسته در اقصی نقاط پیکر اجتماعی حرکت می‌کند. این قدرت، فضاهای غیرانضباطی را به انضباط می‌کشد و کارکرد انضباطی‌اش از فرایند تعمیم یافتن انضباط‌ها به‌کل حیطه پیکر اجتماعی سرچشمه می‌گیرد (اسمارت، ۱۳۹۸: ۱۱۸). قدرت باید شکل‌ها و نشانه‌هایش را بر تن نیروی مولد حک کند. بدن به محاصره قدرت درمی‌آید، اما لازمه چنین استیلایی، فنون

#### 1. Assujettissement

انضباطی دقیق و حساب‌شده است. دانش غلبه بر بدن شکل می‌گیرد و از آن، تکنولوژی سیاسی بدن پدید می‌آید. استیلا باید از شکل سهمگین و هراس‌آور خود خارج شود. آنچه بر بدن فرود می‌آید، نباید بی‌زاری تن را در پی داشته باشد. این شکل خرد قدرت که به‌وسیله دستگاه‌ها و نهادها بر تن اعمال می‌شود، «خردفیزیک قدرت» نام دارد.

با آغاز عصر پهلوی، فرد، ابژه قابل کنترل تعریف شد و در این راستا، بدن به شیوه‌ای جدید تعریف و در کانون توجه قرار گرفت (پاپلی یزدی و دیگران، ۱۳۹۷: ۱۳). در دوران پهلوی اول، برای نخستین بار قدرت حکومت به زیست قدرت<sup>۱</sup> تبدیل شد و سیاست‌های مربوط به زیست‌سیاست<sup>۲</sup> ایرانی را شکل داد. پهلوی اول از دو تکنولوژی سیاسی برای رسیدن به آرمان‌های خود بهره برد: نخست، تکنیک فردیت‌ساز قدرت (تکنیک انضباطی)؛ تکنولوژی‌ای که هدف غایی‌اش، کنترل بدن‌ها بود؛ دوم، تکنولوژی زیست‌قدرت، که هدفش جمعیت بود؛ یعنی قدرت، دیگر تنها بر اتباع (سوژه‌ها) اعمال نمی‌شود (فوکو، ۱۳۹۸: ۱۹۰-۱۸۸). به بیان روشن‌تر، زیست‌قدرت، دو امر را با یکدیگر تنظیم می‌کند: انباشت سرمایه و انباشت انسان‌ها (فوکو، ۱۳۹۹: ۲۰). به نظر فوکو، هدف تکنولوژی‌های جدید قدرت، سروکار داشتن با توده‌های فراگیر است که در آن، قدرت انسان به مثابه فرد نیست، بلکه انسان به مثابه گونه است (فوکو، ۱۳۹۰: ۳۲۳). رضاشاه برای اجرای تکنیک‌های جدید حکمرانی، به حذف قدرت موازی و دست یازیدن به قدرت فیزیکی روی آورد. ایجاد دولت متمرکز برای به سيطرة درآوردن تمام نواحی و یکپارچه کردن کشور با انقیاد اتباع انجام شد و تغییری بنیادین در ماهیت قدرت سیاسی و خصلت رابطه مرکز با ایلات رخ داد (کرونین، ۱۳۸۳: ۳۷۱).

به‌طور خلاصه می‌توان توزیع و انتشار سازوکارهای انضباطی در سراسر پیکر اجتماعی در دوره پهلوی اول را از رهگذر فرایندهای زیر بررسی کرد.

### ۱-۳-۲. گسترش نهادهای انضباطی

فوکو، روش‌هایی را انضباط می‌نامد که کنترل دقیق کنش‌های افراد را امکان‌پذیر می‌کنند و ضمن تضمین انقیاد همیشگی نیروهای بدن، رابطه اطاعت-فایده‌مندی را بر نیروهای بدن تحمیل می‌کنند. فوکو، با پیروی از نیچه، درک خاصی از قدرت دارد که در آن بیشتر چگونگی اعمال قدرت،

1. Bio Power

2. Biopolitics

تکنولوژی، و ابزارهای اعمال قدرت مدنظر است. وی حتی نظام تنبیهی مدرن را نوعی اقتصاد سیاسی بدن معرفی می‌کند؛ زیرا در این نظام، بدن و نیروهای آن، و نیز فایده‌مندی و مطیع بودن آن، هدف اصلی است. دانشی که در اینجا درباره بدن و نحوه تسلط بر آن وجود دارد، منجر به شکل‌گیری چیزی می‌شود که فوکو آن را «فناوری سیاسی بدن» می‌نامد (اباذری و حمیدی، ۱۳۸۷: ۱۴۳). دولت برای تحقق این فناوری سیاسی بدن و به‌انقیاد کشاندن<sup>۱</sup> شهروندان، از سازوکارهایی بهره می‌گیرد که از یک الگوی مشخص تبعیت نمی‌کنند. در این راستا گاهی از اجبار، توسل به سازوکارهای قانونی و مجرم‌انگاری، گاهی از ملایمت و انعطاف، و گاه نیز از ایجاد تغییر در نظام ایدئولوژیکی و تغییر در محتوای آموزش بهره می‌گیرد. انتشار و اشاعه سازوکارهای انضباطی گوناگون در سرتاسر پیکر اجتماعی، به‌معنای شکل‌گیری «جامعه انضباطی» است (اسمارت، ۱۳۹۱: ۱۱۹). به‌نظر فوکو، مهم‌ترین ویژگی دولت‌های مدرن، اقداماتی بود که در حوزه‌های اجتماع، فرهنگ، و سیاست انجام دادند؛ اقداماتی که هدف از آن‌ها، در اختیار گرفتن امور مربوط به مرگ و زندگی اتباع برای کنترل بهینه جامعه و مدیریت آن بود (فوکو، ۱۳۹۶: ۱۰۳).

اگر پیش از مشروطه، مفهوم اداره کردن زیست افراد، جایی در حکومت‌مندی<sup>۲</sup> نداشت، پس از مشروطه و به‌ویژه با تشکیل حکومت پهلوی — که همان‌گونه که پیشتر اشاره شد، در پی تحقق طرح ملت‌سازی بود — سیاست، محدوده خود را تا ذهن و زندگی اتباع — به‌منظور راهبری‌شان برای پذیرش مفاهیم جدید — گستراند. حکومت‌های پیشین، هیچ‌گاه نیازمند دخالت و دستکاری‌های گسترده در بافت اجتماعی-سیاسی نبودند؛ زیرا نوعی از تعهدات حوزه‌های پراکنده حیات اجتماعی برای ماندگاری حکومت کفایت می‌کرد (مقدس، ۱۳۹۸: ۱۵۹)؛ اما در دولت مدرن، با یک تکنولوژی قدرت فایده‌گرا روبه‌رو هستیم که کارکردش ترساندن از زیان و تشویق به کسب سود و آماجش «ذهن» و «تصورات» آن است. دولت پهلوی اول در این دوره با برقراری نظام‌های چندساحتی کنترل و تدوین مجموعه‌ای از قوانین، استفاده از راهبردهای انضباطی و امنیتی، و کنترل ایدئولوژیکی، دست به مجموعه اقدامات گسترده‌ای زده است. دولت با وضع قوانینی برای نظارت بر افراد و بازتعریف آن بر مبنای قدرت انضباطی، مجاز شد که به عرصه‌هایی ورود کند که پیش از آن، حوزه نفوذ دولت به‌شمار نمی‌آمد.

ساختار حکومت پهلوی و نهادهای برآمده از درون آن، مانند دادگستری، شهربانی، و

1. Subjectification

2. Governmentality

ارتش، با هم فضایی را به وجود آورده بودند که در سایه آن، برخی از گروه‌های اجتماعی، امنیت کافی نداشتند. شهربانی با گردآوری و تنظیم گزارش علیه افراد، ارتش با دخالت گسترده نظامیان در اداره کشور و تبعید افراد در قالب تبعید پیشگیرانه، و دادگستری با تهیه قوانینی مانند قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۰۴ و قانون مجازات مقدمین علیه امنیت کشور، در ایجاد فضایی سهیم بودند که در آن، افراد مخالف و منتقد به راحتی و بدون تناسب با جرم، مجازات می‌شدند (سادات، ۱۳۹۶: ۴۱). پلیس، جزو دودستگاه‌های دولت است و با اعمال قدرت خویش، سرتاسر پیکر اجتماع را زیر پوشش می‌گیرد و درمی‌نوردد و فضاهای غیرانضباطی را به انضباط می‌کشد، و کارکرد انضباطی‌اش از فرایند تعمیم یافتن انضباط‌ها به کل حیطه پیکر اجتماعی سرچشمه می‌گیرد (اسمارت، ۱۳۹۸: ۱۱۸). در طول سلطنت شانزده‌ساله رضاشاه، پلیس و سازمان‌های اطلاعاتی-امنیتی ترسناک او، در نقض صریح حقوق فردی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، و فرهنگی اقشار و گروه‌های مختلف مردم کشور، گام‌های استواری برداشتند و موجب دستگیری، بازداشت، شکنجه، و قتل ده‌ها تن از ایرانیان شدند.

همگام با تمرکز امور سیاسی، سازمان‌های نظامی و انتظامی توسعه یافتند و به مثابه یکی از پایه‌های اصلی رژیم، به تدریج شئون مختلف زیست اجتماعی و سیاسی و حتی خصوصی افراد را تحت نظارت گرفتند. دورا هبرد ترساندن و ناتوان کردن (روزنبا، ۱۳۸۲: ۲۵) رویکرد عملیاتی پلیس در دوره پهلوی اول بود. در این دوره، برای نخستین بار قدرت حکومت به زیست قدرت تبدیل شد و به همان ترتیب، سیاست‌های مربوطه زیست سیاست ایرانی را شکل داد. مفهوم نظارت بر دیگران، همواره در پی آن بوده است که ضمن گسترش حیطه نظارت محسوس، گونه‌ای القای قدرت در ساختاری نامحسوس را به نمایش بگذارد. در تمام فرایندهای هنری وابسته به دستگاه‌های قدرت، این مسئله به وضوح به چشم می‌خورد (حیدری، ۱۳۹۵: ۱۷۴).

## ۲-۳. سلطه بر بدن و ذهن/اتباع

رؤیای متصدیان نظم نوین قدرت، خلق بدن، زبان، و ذهن یکدستی بود که تداعی گر سوژه ملی مطیع و فرمانبردار باشد؛ سوژه‌ای که با کار بر روی اجزای بدن، ذهن، زبان، لباس، و به طور کلی هستی‌اش، می‌بایست به ابژه‌ای برای حاکمیت تبدیل می‌شد. بدن، به مثابه متنی اجتماعی، بازتاب‌دهنده روابط قدرت و نحوه واکنش و نقد ما به آن‌ها است؛ بنابراین، می‌توان رابطه آشکاری را میان آناتومی بدن و نقش‌های اجتماعی برقرار کرد که بر تعامل عاملیت و قدرت در فهم تجارب

بدنی دلالت دارد (ذکایی و امن‌پور، ۱۳۹۳: ۶۲). هدف از این فناوری انضباطی و سیاست کالبدشناسی بدن، شکل‌دهی به بدنی رام، احتمالاً به‌منظور رسیدن به هدفی خاص است تا استفاده، دگرگون‌سازی، و بهبود وضعیت بدن. در پی این دگرگونی، سوژه ایرانی وارد بستری از تحولات و شاید تعارض‌ها شد؛ زیرا از یک‌سو، بدن و شکل و شمایل غربی می‌خواهد و از سوی دیگر، با ذهنیتی سرشار از روایت‌ها و ارزش‌های ایرانی روبه‌رو است. به‌هرحال، نیاز به دانش‌های جدید، بدن‌ها را به مکانی برای تولید ثروت، تنظیم، و کنترل تبدیل کرد. به‌گفته فوکو، «چندگانگی تخصص، انضباط دستگاه‌های دانش را با حداکثر اثربخشی و حداقل هزینه» (فوکو، ۱۳۹۸: ۷۸-۸۰)، ایجاد کرد. به‌نظر فوکو، بدن، مکان غایی کنترل سیاسی و ایدئولوژیک نظارت و قاعده‌مندی است. آنچه در نتیجه سیاست‌های رضاشاه پدید آمد، شکل‌گیری کردوکاری انضباطی بود که فرد را تحت نظارت تازه‌ای قرار می‌داد. درواقع، هدف این بود که این مراقبت و نظارت به‌صورت جزء جدایی‌ناپذیری از تولید کنترل درآید (دریفوس و رابینو، ۱۳۸۲: ۲۸).

بنابراین، همراه با تلاش بی‌وقفه رضاخان برای تکوین شالوده‌های دولت مدرن، موضوع‌هایی که پیش‌از آن در ساحتی غیر از ساحت سیاست ساخته و پرداخته می‌شدند، به موضوع‌ها و مسائل اصلی ساحت سیاسی تبدیل شدند و حکومت با وضع قوانین، راهبردهای انضباطی، و کنترل ایدئولوژیک، درصدد تغییر و هدایت رفتار افراد بشری و تحمیل شیوه‌های یکسان زیست اجتماعی است. به‌همین دلیل، هر چیزی که در این کنترل، تغییر، هدایت، و عقلانی کردن رفتار، نیازمند حکومت کردن باشد، به موضوع حکومت تبدیل می‌شود. از این دوره به‌بعد بود که دولت، امور مربوط به زیست انسان‌ها را تحت مراقبت خود گرفت و گرایشی قدرتمند به‌سوی گسترش اعمال قدرت دولت بر زیست جهان انسان‌ها شکل گرفت (فوکو، ۱۳۹۰: ۳۲۰-۳۱۹).

در شرایط جدید ایران که با تأثیرپذیری از ورود دگرگونی‌های نوگرایانه رخ داد—قدرت به‌گونه‌ای روزافزون، به‌شکل سیاست‌های مراقبتی، در طیف وسیعی از دستگاه‌های نظارت دولتی و از طریق اعمال نظم بر جامعه انعکاس یافت (احمدزاده، ۱۳۹۴: ۴). این اقدامات که به‌منظور ایجاد انضباط و مدیریت حکومتی ایجاد شده بود، موجب شد که مداخله دولت در زندگی روزمره، تا مدیریت بر فضاها، کسب‌وکار و تدوین دستورالعمل‌های پرشمار برای ایجاد همگونی و نظم نیز پیشروی کند؛ به‌عنوان مثال، در رساله دستورالعمل نظمیه چنین آمده است: «اداره جلیله نظمیه باید از عده نفوس وارده و قصد ورود آن‌ها بدین شهر کلاً مستحضر و مطلع باشد؛ مردمانی که سال‌ها در این پایتخت بدون حرفه و شغل و نوکری متوقف و ساکن شده‌اند، راه معاش خود را بنمایند؛

در صورتی که استعداد کار و شغلی را دارا بودند، برحسب لیاقت و استعداد برای هریک کار و شغلی تعیین خواهد شد» (رساله دستورالعمل نظمیه، ۱۳۹۱: ۵۴۵).

در دوره رضاشاه، نهادهای مرتبط با پزشکی در حال گسترش بودند که پیش از هرجیز حوزه تن را درمی‌نوردیدند و نوعی حکومت‌مندی سراسر بین را ایجاد می‌کردند. این نوع گفتمان در نشریه‌های ایران دوره رضاشاه و پیش از آن، با استفاده فراوان از مفاهیم پزشکی، روان‌پزشکی، و سلامت، بستری را برای سوژه‌سازی فراهم کرد (مرادی، ۱۳۹۹: ۱۶۱). به‌گفته آبراهامیان، قصد رضاشاه از تأسیس نهادهای جدید، «گسترش سلطه قدرت دولت در همه بخش‌های کشور بود» (آبراهامیان، ۱۳۸۹: ۱۴۱). درواقع، رضاشاه خواستار حاکمیت بر بدن برای بازنمایی سیاست‌های خود بود و این امر از طریق شناسایی نفوس و کم‌وکیف و مختصات آن امکان‌پذیر بود که راه را برای مداخله هرچه بیشتر نهادهای انضباطی می‌گشود. با نگاهی تبارشناختی، به همان نتیجه‌ای می‌رسیم که فوکو در کتاب «مراقبت و تنبیه»<sup>۱</sup> رسیده است. قصر، جایی بود برای راحتی و آسایش بدن پادشاه. این قصر با پیدایش دولت ملی، تغییر کاربری داد؛ یعنی از آسایش بدن‌ها به محصوریت و شکنجه بدن‌ها رسید. دو بدن ضد هم، در یک مکان آشکار شدند؛ بدن شکنجه‌دیده منجر به تکنولوژی مراقبت و تنبیه شد. رضاشاه بیش از هر پادشاهی از راز بدن‌ها سر درمی‌آورد. ابتدا بدن به‌مثابه ارتش را در مقابل بدن‌های شورشگر قرار داد و سپس، بدن‌های سیاسی را محصور کرد. او این کار را از طریق تأسیس زندان قصر و با تبدیل کردن تنبیه و سرکوب قانون‌شکنی‌ها به کارکردی به‌قاعده و همسو با جامعه، برای جا دادن عمیق‌تر قدرت تنبیه در پیکر اجتماعی انجام داد.

### ۳-۲-۳. تبدیل میدان دید به قلمرو قدرت

برپایه تحلیل فوکو، نظام قدرت در جهان و جامعه مدرن، بسیار ریشه‌دارتر و نامرئی‌تر و اغواکننده‌تر از قدرت در نظام‌های سنتی است. هدف فوکو، برداشتن نقاب از چهره قدرت در جامعه مدرن است. او می‌خواهد نشان دهد که پشت ظاهر رهایی‌نمای جامعه مدرن، خواست سلطه پنهان است (حقیقی، ۱۳۸۱: ۱۹۷). فوکو، نظریه جدیدی از قدرت و شیوه اعمال آن در دنیای مدرن ارائه می‌کند. به‌نظر فوکو، ماهیت قدرت باید در تمام سطوح خرد جامعه تحلیل شود: در سطح خانواده، مدارس، دانشگاه‌ها، بیمارستان‌ها، کارخانه‌ها، و در همه شکل‌های نهادینه‌شده و سازمان‌یافته

## 1. Discipline and Punish

موجود در جامعه. هنگامی که فوکو بسیاری از مکان‌های اجتماعی، از جمله بیمارستان‌های روانی، زندان‌ها، و تبعیدگاه‌ها را بر پایه توسعه تاریخی و از منظر گفتمان قدرت و سلطه بررسی می‌کند، به مجموعه‌ای از نهادها یا سازوکارهای سیاسی و اجتماعی نظر نمی‌دوزد، بلکه قدرت را به شکل‌های مختلف و در موقعیت‌ها و فضاها گوناگون می‌بیند. او روش خاصی از سازمان‌دهی آرایش‌های مکانی زندان‌ها، مدرسه‌ها، و کارخانه‌ها را تحلیل می‌کند؛ روشی که بالاترین درجه رؤیت‌پذیری<sup>۱</sup> را فراهم می‌کند. این شکل از آرایش مکانی، درواقع، شکل خاصی از رابطه قدرت و محدودسازی رفتارها را اقتضا می‌کند (میلز، ۱۳۸۹: ۷۹).

از طریق سازوکار واریسی است که افراد در میدان دید قرار می‌گیرند، و تابع سازوکار ابژه‌سازی، و سپس آماج اعمال قدرت می‌شوند. انضباط، سازوکار قدرت است که با آن به کنترل ریزترین عناصر در بدن اجتماعی می‌رسیم و با این عناصر به تأثیرگذاری بر خود ذرات اجتماعی، یعنی افراد دست می‌یابیم؛ تکنیک فردیت‌ساز قدرت. چگونه هرکسی مراقب شود، سلوک، رفتار، و تمایلاتش کنترل شود، چگونه عملکردش تقویت شود، چگونه توانایی‌ها و قابلیت‌هایش افزایش یابد، چگونه در جایی قرار گیرد که در آنجا مفیدتر باشد. به نظر فوکو، «انضباط، کالبدشناسی سیاسی جزئیات است». نظام سراسرین، قدرت «ذهن بر ذهن» را امکان‌پذیر می‌کند. در مورد چنین تغییر وضعیتی در دوران پهلوی اول می‌بایست به فضای هرج و مرج گونه و ناهنجار دوران مشروطه اشاره کرد که رضاشاه از آن برای گسترش قلمرو قدرت خود بهره گرفت.

در دوره رضاشاه و در تحقق سیاست تمرکزگرایی، دولت اقدام به ایجاد نهادهای جدید و بهبود و توسعه نهادهای سنتی کرد و از این لحاظ شاهد فرمان‌های فراوانی هستیم که حکومت در امور گوناگون، از نحوه راه رفتن در خیابان و نوع پوشش گرفته تا ازدواج، تولد، سلامت، شناسنامه، و امور دیگر مربوط به زندگی و مرگ افراد، صادر کرد. قانون سجل احوال و صدور شناسنامه برای اتباع نیز از جمله اقداماتی بود که به‌ویژه در ایجاد تغییر در زندگی مؤثر بود (صادقی، ۱۳۹۶: ۲۴). قانون ثبت احوال را می‌توان تلاش حکومت برای شناسایی و انضباط بخشیدن به سامان زیستی شهروندان تعبیر کرد؛ زیرا با دراختیار داشتن آمارهای دقیق و البته هویت‌های جدید مکتوب، راحت‌تر می‌توانست سیاست‌ها و برنامه‌های ازپیش‌تعیین‌شده را عملی کند. به این ترتیب، دولت در این دوره، صدور شناسنامه برای اتباع زن و مرد را در

## 1. Visibility

دستورکار قرار داد و به دخالت در اموری چون ازدواج، زادوولد، تحصیل، سفر، معاشرت خانواده، و اشتغال پرداخت (مقدس، ۱۳۹۸: ۱۶۶).

نخستین سیاستی که رضاخان با بهره‌گیری از فضای آنومیک دنبال کرد، سیاست بقای وضعیت ترس فراگیر بود. تفرقه سیاسی و فعالیت نیروهای گریزازمرکز که بر ایران حاکم شد، باعث شده بود که کشور کهنسال ایران، فرتوت و خسته و ازپافتاده باشد و در دو دهه آخر قرن، بین ۱۰ تا ۴۰ درصد از جمعیت خود را بر اثر ابتلا به انواع بیماری‌های واگیردار، قحطی، و جنگ از دست داد (میلانی، ۱۳۹۲: ۱۵). این شرایط، زمینه‌ساز بقای وضعیت ترس فراگیر در ذهن جامعه ایرانی شد. اقدامات رضاشاه در رویارویی با مذهب نیز که زندگی خصوصی و عمومی ایران را شکل می‌داد، احساس گناه مهیبی را در جامعه ایجاد کرده بود (فرمایان<sup>۱</sup>، ۱۹۷۵: ۳۳). این ترس دوگانه، که شامل فضای آنومیک و بی‌شاهی ازیک‌سو و هراس از شاه‌قدرتمندی که از ابزار لازم برای حکومت بر بدن و تن شهروندان برخوردار است ازسوی دیگر، سبب شد که برپایه تجربه اخیر، آزادی افسارگسیخته‌ای که ایرانیان از آن چیزی جز آشوب و فتنه ندیده بودند، به‌بهای گزاف امنیت عریان رضاخانی فروخته شود. دومین سیاستی که رضاخان در سایه فضای آنومیک پیگیری کرد، سیاست‌زدایی شهروندان بود. رضاشاه به بهانه حفظ امنیت عمومی و تکوین بستر مناسب برای زندگی، افراد و گروه‌های آزادی‌خواه را سرکوب کرد. اگرچه ایجاد آگاهی به‌منظور افزایش نقش مردم در سیاست، به‌واسطه تأسیس نهادهای مدرن، اندک رونقی گرفته بود، اما تلاش‌های رضاخان برای بازگرداندن مردم به حوزه خصوصی خود، مشارکت عمومی، مشروطیت، و حقوق مدنی را به تاق نسیان کوبید (حافظی و سینایی، ۱۳۹۹: ۶۶).

درنتیجه، با ایجاد چنین فضای هراس‌انگیزی که دستاورد خلأ قدرت در دوران مشروطه بود، رضاشاه به فرایند عریان شدن اتباع در برابر حاکمیت و در دسترس شدن و در معرض قرار گرفتن آن‌ها به‌منظور تولید ابژه‌های رام و مطیع سرعت بخشید. در چنین مسیری او از تأسیس نهادهای انضباطی، مجازات بدن‌ها، استفاده از فناوری‌های سیاسی بدن بهره برد و درحالی‌که همچنان دال مرکزی اطاعت‌طلبی در کانون گفتمان سیاسی این دوران بود، با توسعه و گسترش نهادهای انتظامی و انضباطی، به‌گونه‌ای مشخص‌تر، به‌عنوان ابزار سلطه و متقادسازی سوزها به خدمت حاکمیت درآمد.

## 1. Farmayan

## نتیجه‌گیری

رابطه حکومت و مردم در دوره قاجار از قاعده سنتی مناسبات شاه و رعیت پیروی می‌کرد. در این الگو، اراده پادشاه، تعیین‌کننده، و رعیت، مطیع بی‌چون‌وچرای این اراده بود. پادشاه، کاملاً مستقل از جامعه است و خارج از دایره خواست او هیچ حقی شکل نمی‌گیرد. آغازگر تغییر روند قدرت سیاسی برای سیاسی کردن رنج، به‌کارگیری تکنولوژی سیاسی بدن بود که از دوره قاجار پدید آمد. در این دوره، انبوهی از پدیده‌های جدید در ایران سر برکشید. این سیاست جدید، درصدد تربیت ذهنی و بدنی نیروی جدیدی بود. در این سیاست، بدن و سوژگی بدن به‌طور مستقیم هدف قرار گرفته بود. تغییر شگرفی که عصر پهلوی را از عصر قاجار جدا می‌کند، دخالت از بالای دیکتاتوری پهلوی در زیست‌جهان افراد است. در دوران پهلوی اول، کیفرمندی بر روح و روان جامعه ایرانی سیطره یافت. روح، محل فرود دندان‌های انضباط است. گازی که از تن گرفته می‌شد، به روح منتقل می‌شود. قدرت، خیمه سیطره خود را در روح پهن می‌کند. مهم‌ترین ویژگی غلبه حاکمیت کیفر، ظهور جامعه مبتنی بر مراقبت، تأکید بر بازداشت، مشاهده سلسله‌مراتبی، تفتیش و بهنجارسازی بود. در این سامانه فکری، افزون‌بر تعذیب بدن و جسم، تعذیب روح و روان آدمی نیز مدنظر است. از طریق این مناسبات، پهنه اعمال قدرت حاکم و ابزارهای نظارتی و تنبیهی او که علیه جامعه به‌کار گرفته می‌شد، گسترش یافت و سوژه‌های ایرانی را که در دوران پیشامدرن از آزادی عمل نسبی برخوردار بودند، به ابژه‌هایی رام، مطیع، و در دیدرس تبدیل کرد. قدرت انضباطی، برخلاف آیین و تشریفات نمایش عمومی قدرت شاه در دوره قاجار، نامرئی ماند، و در یک تغییر حیاتی، قربانیان خود در جامعه را مرئی کرد؛ در نتیجه، این نهاد به‌راحتی مسیر ایجاد یک نظام نوآیین تمرکزگرا و استبدادی را هموارتر از دوران گذشته کرد. از این دوره به بعد بود که در حکومت پهلوی اول گرایشی قدرتمند به‌سوی گسترش اعمال قدرت دولت بر زیست‌جهان اتباع شکل گرفت. در این شرایط جدید، قدرت به‌گونه‌ای روزافزون، به‌شکل سیاست‌های مراقبتی، در طیف گسترده‌ای از دستگاه‌های نظارت دولتی و از طریق اعمال نظم بر جامعه بازتاب یافت.\*

## منابع

- اباذری، یوسف؛ حمیدی، نفسیه (۱۳۸۷)، «جامعه‌شناسی بدن و پاره‌ای از مناقشات»، پژوهش زنان، دوره ۶، شماره ۴، صص ۱۶۰-۱۲۰.
- آبراهامیان، یرواند (۱۳۸۹)، تاریخ ایران مدرن، ترجمه محمدابراهیم فتاحی، تهران: نشر نی.
- احمدزاده، محمدامیر (۱۳۹۴)، «ارزیابی و نقد مسئله کشف حجاب از منظر رابطه قدرت و سیاست‌های فرهنگی (۱۳۲۰-۱۳۰۵)»، فصلنامه جامعه‌پژوهی فرهنگی، سال ششم، شماره ۱، صص ۱-۲۶.
- اسمارت، بری (۱۳۹۸)، میشل فوکو، ترجمه لیلا جوافشانی و حسن چاوشیان، تهران: اختران.
- اصفهان، محمدحسین بن محمدرحیم لنجانی (۱۳۹۱)، جنة الاخبار (بخش تاریخ زندیه و قاجاریه)، تصحیح میرهاشم محدث، تهران: کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- آقازاده، مینا و دیگران (۱۳۹۳)، رساله در آداب جنگ و قانون مشق نظام در ایران دوره قاجار (بر اساس نسخه خطی شماره ۶۵۹ کتابخانه مجلس...)، تهران: انجمن تاریخ‌پژوهان مراغه، منشور سمیر.
- آبراهامیان، یرواند (۱۳۹۴)، ایران بین دو انقلاب، ترجمه احمد گل محمدی و محمدابراهیم فتاحی ولیایی، تهران: نشر نی.
- آدمیت، فریدون؛ ناطق، هما (۱۳۵۶)، افکار اجتماعی-سیاسی و انتقادی در آثار منتشرشده دوران قاجاریه، تهران: آگاه.
- آصف، محمدحسین (۱۳۸۴)، مبانی ایدئولوژیک حکومت در دوران پهلوی، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- بروگش، هینریش (۱۳۶۷)، سفری به دربار صاحبقران، ترجمه محمدحسین کردیچه، تهران: اطلاعات.
- بن تان، اگوست (۱۳۵۴)، سفرنامه بن تان، ترجمه منصوره اتحادیه (نظام مافی)، تهران: سپهر.
- پاپلی یزدی و دیگران (۱۳۹۷)، باستان‌شناسی سیاست‌های جنسی و جنسیتی در پایان عصر قاجار و دوره پهلوی اول، تهران: نگاه معاصر.
- پولاک، یاکوب ادوارد (۱۳۶۱)، سفرنامه پولاک؛ ایران و ایرانیان، ترجمه کیکاووس جهانداری، تهران: خوارزمی.
- تانکوانی، ژ. ام (۱۳۸۳)، نامه‌هایی درباره ایران و ترکیه آسیا؛ (سفرنامه تانکوانی)، ترجمه علی اصغر سعیدی، تهران: چشمه.
- تره‌زل، آلفونس (۱۳۶۱)، یادداشت‌های ژنرال تره‌زل در سفر به ایران، به اهتمام ژ. ب. دوما، ترجمه عباس اقبال، تهران: انتشارات سایولی فرهنگسرا.
- توکلی طرقي، محمد (۱۳۹۵)، تجدد بومی و بازاندیشی تاریخ، تهران، پردیس دانش.
- ثواقب، جهانبخش (۱۳۹۴)، «مجازات‌های عرفی مجرمان در عصر قاجاریه (از آغاز تا مشروطه ۱۲۰۹-۱۳۲۴ ه.ق)»، جستارهای تاریخی، سال ۶، شماره ۱، صص ۴۵-۲۳.
- حافظی، سید مرتضی؛ سینیایی، وحید (۱۳۹۹)، «تعلیق مشروطیت، وضعیت استثنای کامیابی رضاشاه

- در کسب سلطنت»، پژوهشنامه علوم سیاسی، سال پانزدهم، شماره ۳ (پیاپی ۵۹)، صص ۴۷-۵۷.
- حقدار، علی اصغر (۱۳۸۳)، مجلس اول و نهادهای مشروطیت، تهران: نامک.
- دالمانی، هانری رنه (۱۳۷۸)، سفرنامه از خراسان تا بختیاری، غلامرضا سمیعی، تهران: طاووس، فرهنگ نشر نو.
- دانیالی، عارف (۱۳۹۳)، میشل فوکو، زهد زیبایی شناسانه به مثابه گفتمان ضددیداری، تهران: تیسرا.
- دروویل، گاسپار (۱۳۸۹)، سفرنامه دروویل، ترجمه جواد محبی، تهران: گوتنبرگ.
- دریفوس، هیوبرت؛ رابینو، پل (۱۳۹۸)، میشل فوکو فراسوی ساختارگرایی و هرمنوتیک، ترجمه حسین بشیریه، تهران: نشر نی.
- دوسرسی (۱۳۹۰)، ایران در ۱۸۴۰-۱۸۳۹ م. سفارت فوق العاده کنت دوسرسی، ترجمه احسان اشراقی، تهران: نشر سخن.
- دیگار، ژان پیر و همکاران (۱۳۷۷)، ایران در قرن بیستم، ترجمه عبدالرضا هوشنگ مهدوی، تهران: البرز.
- ذکایی، محمدسعید؛ امن پور، مریم (۱۳۹۳)، درآمدی بر تاریخ فرهنگی بدن، تهران: تیسرا.
- ربیعی، ناصر؛ راهروخواجه، احمد (۱۳۹۰)، تاریخ زندان در عصر قاجار و پهلوی، تهران: ققنوس.
- رساله دستورالعمل نظمیه، پیام بهارستان، ۱۳۹۱.
- روزنامه وقایع اتفاقیه، ربیع الاول ۱۲۹۱ ه.ق.
- روزناب، جاناناتان (۱۳۸۲)، پیشگیری از جرم، ترجمه احمد حبیبی. تهران: انتشارات سپهر.
- زرینی، حسن (۱۳۸۴)، «بازخوانی فرمانی از مظفرالدین شاه قاجار»، گنجینه اسناد، دوره ۱۵، شماره ۴، صص ۵-۸.
- سادات، سید محمود (۱۳۹۶)، «تحلیل مجازات تبعید در دوره پهلوی اول»، گنجینه اسناد، دوره ۲۷، شماره ۴، صص ۲۰-۴۳.
- ساروی، محمد فتح الله بن محمدتقی (۱۳۷۱)، تاریخ محمدی «احسن التواریخ»، به انضمام غلامرضا طباطبایی مجد، تهران: امیرکبیر.
- سپهر، محمدتقی (۱۳۷۷)، ناسخ التواریخ: تاریخ قاجاریه، ج ۳ (سلطنت ناصرالدین شاه)، به اهتمام جمشید کیانفر، تهران: اساطیر.
- شامخ نیا، راضیه و دیگران (۱۳۹۸)، «نسبت سازوکارهای حکمرانی قجری و مقاومت های عمومی عدالت خواهانه»، فصلنامه علمی رهیافت های سیاسی و بین المللی، دوره ۱۱، شماره ۱، صص ۱۰۶-۸۲.
- شیرت، ایوان (۱۳۸۷)، فلسفه علوم اجتماعی قاره ای؛ هرمنوتیک، تبارشناسی و نظریه انتقادی از یونان تا قرن بیست و یکم، ترجمه هادی جلیلی، تهران: نشر نی.
- شیرازی، فضل الله (۱۳۸۰)، تاریخ ذوالقرنین، تصحیح و تحقیق ناصر افشارفر، ج ۱ و ۲، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- صادقی، فاطمه (۱۳۹۶)، کشف حجاب، بازخوانی یک مداخله مدرن، تهران: نگاه معاصر.
- فلور، ویلم؛ بنانی، امین (۱۳۸۸)، نظام قضایی عصر قاجار و پهلوی، ترجمه حسن زندیه، تهران: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- فوکو، میشل (۱۳۹۰)، تولد زیست سیاست، ترجمه رضا نجف زاده، تهران: نشر نی.

- \_\_\_\_\_ (۱۳۹۹)، امنیت، قلمرو، جمعیت: درس گفتارهای کولژ دو فرانس ۱۹۷۸-۱۹۷۷، ترجمه سیدمحمد جواد سیدی، تهران: نشر چشمه.
- \_\_\_\_\_ (۱۳۹۶)، تناثر فلسفه، ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهاننیده، تهران: نشر نی.
- \_\_\_\_\_ (۱۳۹۲)، مراقبت و تنبیه، ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهاننیده، تهران: نشر نی.
- \_\_\_\_\_ (۱۳۹۸)، باید از جامعه باز دفاع کرد، ترجمه رضا نجف‌زاده، تهران: نشر اختران.
- کارشناس، مسعود (۱۳۸۲)، نفت، دولت و صنعتی شدن، ترجمه علی اصغر سعیدی و یوسف حاجی عبدالوهاب، تهران: گام نو.
- کرزن، جرج (۱۳۷۳)، ایران و قضیه ایران، ترجمه وحید خراسانی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- کرونین، استفانی (۱۳۸۳)، رضاشاه و شکل‌گیری ایران نوین، ترجمه مرتضی ثابت‌فر، تهران: جامی.
- محمود میرزاقاجار (۱۳۹۸)، تاریخ صاحبقرانی: حوادث تاریخ سلسله قاجار، تصحیح نادره جلالی، تهران: کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- مرادی، فاتح و دیگران (۱۳۹۹)، «پزشکی و قدرت از عهد ناصری تا دوره رضاخان؛ تبارشناسی سوژه ایرانی»، فصلنامه علوم سیاسی، دوره ۱۵، شماره ۳، صص ۱۷۲-۱۴۱.
- مرکیور، ژوزف گیلیرمه (۱۳۸۹)، میشل فوکو، ترجمه نازی عظمیا، تهران: نشر کارنامه.
- مشایخی، عادل (۱۳۹۵)، تبارشناسی خاکستری است، تهران: انتشارات ناھید.
- مفتون دنبلی، عبدالرزاق (۱۳۸۳)، مآثر سلطانی (تاریخ جنگ‌های اول ایران و روس به‌ضمیمه تاریخ جنگ‌های دوره دوم از تاریخ ذوالقرنین)، تصحیح و تحشیۀ غلامحسین زرگری‌نژاد، تهران: روزنامه ایران.
- مقدس، محمود (۱۳۹۸)، «سازوکارهای انضباطی ایجاد ابژه به‌هنجار در عصر پهلوی اول بر مبنای نظریه حکومت‌مندی فوکو»، رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی، دوره ۱۰، شماره ۴، صص ۱۷۰-۱۴۶.
- مقدم حیدری، غلامحسین (۱۳۹۵)، «ارزیابی تأثیر معماری سراسرین بر نظریه قدرت فوکو»، روش‌شناسی علوم انسانی، سال ۲۲، شماره ۸۹، صص ۱۹۴-۱۷۳.
- ملک‌آرا، عباس میرزا (۱۳۲۵)، شرح حال عباس میرزا ملک‌آرا، به‌کوشش عبدالحسین نوایی، تهران: انجمن نشر آثار ایران.
- ملکم، سرجان (۱۳۸۳)، تاریخ ایران، ترجمه میرزا اسماعیل حیرت، ج ۲، تهران: سنایی.
- میلانی، عباس (۱۳۹۲)، نگاهی به شاه، کانادا: تورنتو، نشر پرشین سیرکل.
- میلز، سارا (۱۳۹۷)، میشل فوکو، ترجمه داریوش نوری، تهران: نشر مرکز.
- نوایی، عبدالحسین؛ ملک‌زاده، الهام (۱۳۸۳)، «هیئت تفتیشی از دوره قاجار»، گنجینه اسناد، دوره ۱۴، شماره ۲، صص ۹-۱۲.
- غفاری‌فرد، عباسقلی (۱۴۰۰)، تاریخ سخت‌کشی، تهران: نگاه.
- هدایت، رضاقلی (۱۳۸۵)، روضه‌الصفای ناصری، به‌کوشش جمشید کیانفر، ج ۱۴، تهران: اساطیر.
- هیندس، باری (۱۳۸۰)، گفتارهای قدرت (از هابز تا فوکو)، ترجمه مصطفی یونسی، تهران: شیرازه.
- یاور، مجتبی (۱۳۸۵)، تبارشناسی حکمرانی و تغییر، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.

Bielskis, Andrius (2008) "Power, History and Genealogy: Friedrich Nietzsche and Michel Foucault", available at: <http://www.leidykla.vu.lt/fileadmin/Problemos/>

Problemos\_75/73184.pdf.

Bouchard, F. Donald (1977), *Language, Counter-Memory, Practice: Selected Essays and Interviews by Michel Foucault*, Oxford University Press.

Garland, David (2014), "What is a history of the Present? On Foucault's Genealogies and Their Critical Preconditions", *Punishment & Society*, Vol. 16, No. 4, pp. 365-384.

Hafez F., Farmayan (1975), "Observations on Sources for the Study of Nineteenth- and Twentieth-Century Iranian History", *International Journal of Middle East Studies*, No 5.

Koopman, Colin (2013), *Genealogy as Critique: Foucault and the Problems of Modernity*, Indiana University Press.

May, Tood (2006), *The Philosophy of Foucault*, Routledge; 1st edition.

Oksala, Johanna (2012), *Foucault, Politics, and Violence*, Northwestern University Press.